

2022-09



jaargang 53  
nummer 9  
november 2022

Maandblad van  
Vrijdenkersvereniging  
De Vrije Gedachte

# De Vrijdenker

Sinds 1856



*zaterdag 10 december in De Balie: Atheïsmedag 2022!*

Een  
feministische  
Islam



Over  
buitenaards  
leven



Het kenmerk  
van alle  
wereldreligies



Flirten met God  
zonder geloof



## ERRATA

In het vorige nummer is op pagina 3 een stukje tekst weggefallen. De deels ontbrekende zinnen dienen te luiden:

Het kan haar op drie jaar gevangenisstraf komen te staan. De gerenommeerde geoloog Celâl Sengör (1955) moet zich van dezelfde aanklager, Türksad Kunthan Uçuk, verantwoorden voor 'het openlijk beledigen van de religieuze waarden die door een deel van het publiek worden aangehangen.'

Op pagina 17 van het vorige nummer rechtsonder in het stukje "En dan nog even dit" staat "... Maar diens zege werd wel verwacht." In plaats van 'zege' dient u (uiteraard) te lezen 'zegen'.



Bezoek onze  
website  
[devrijegedachte.nl](http://devrijegedachte.nl)



Bezoek onze  
Facebook-pagina  
De Vrije Gedachte

## COVER

**Voorkant:** een 100 jaar oude vondst op de Amsterdamse boekenmarkt, *Het atheïsme en zijn geschiedenis in Europa*, in vier boekdelen, door Fritz Mauthner (1849-1923), uitgegeven in Stuttgart en Berlijn in 1920-1923; gedrukt in gotische (maar toch leesbare) letters. Collectie en foto: René van Elst.

**Achterkant:** foto van Marlouk Rodijk op Unsplash.

# De Vrijdenker

jaargang 53 • nummer 9 • november 2022

## INHOUD

| Titel                                                                           | Auteur(s)        | Pag. |
|---------------------------------------------------------------------------------|------------------|------|
| Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte                            | Redactie/Bestuur | 2    |
| De feministische Islam                                                          | Anton van Hooff  | 3    |
| Islamitische voetballers willen geen homoacceptatie-armband dragen              | Maarten Gorter   | 4    |
| Volmaaktheid met gebreken                                                       | René van Elst    | 7    |
| Flirten met god, op het dwaalspoor van religiositeit zonder geloof              | Herman Reimes    | 11   |
| Over buitenaards leven, de stervende god, koude en duisternis                   | Enno Nuy         | 15   |
| Het kenmerk van alle wereldreligies: Een continu streven naar wereldlijke macht | Harry Ansems     | 20   |
| Duitse gezondheidsminister tegen homeopathie                                    | Anton van Hoof   | 24   |
| Werelds nieuws                                                                  | René van Elst    | 24   |
| De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs                           | Redactie         | 28   |

### Atheïsmedag 2022: vrijdenken over bloot & religie

De paradijselijke wereld in de Bijbel schetst een naturistenkolonie. Toch is een obsessie met naakt en seksualiteit, nudofobie, kenmerkend voor religie. Religie is een maffe deken van verboden, taboes en schaamte. Hoewel de kluisters van religie sinds de jaren 1960 grotendeels zijn afgelegd, blijft de hardnekkige en steeds terugkerende invloed van dorre zedenmeesters, die anderen hun eigen bekrompen ideeën willen opleggen, bestaan.

Vrijdenkers zijn voor vrijheid van het individu. De vrijheid om zich te kleden of niet te kleden zoals ze willen. De vrijheid om zichzelf met respect voor anderen seksueel naar eigen inzicht en voorkeur te ontplooiën. Vrijdenkers zijn vrolijk en willen kunnen genieten van het leven en het lichaam. Vrijdenkers gunnen iedereen die vrijheid.

Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte wil op de Atheïsmedag 2022 het blote lichaam in het zonnetje zetten en tegelijkertijd kritiek leveren op religieuze praktijken als homogenezing, misogynie en nudofobie. Centraal staat de uitroeping van filosoof Johan Braeckman tot Atheïst van het Jaar 2022. Dit symposium in De Balie is niet alleen een feest van de rede, maar ook een festival met muziek van Amado Hogewoning en een daverende verrassingslotact.

**Datum en tijdstip:** zaterdag 10 december 2022 om 13.00 uur (inloop vanaf 12.00 uur)

**Locatie:** De Balie, Kleine-Gartmanplantsoen 10, 1017 RR Amsterdam

**Kosten:** De kosten, inclusief de borrel, bedragen 15 euro per deelnemer. Betaling kan aan de deur.

#### Programma (onder voorbehoud):

|                 |                                                                           |
|-----------------|---------------------------------------------------------------------------|
| 12:00-13:00 uur | Bezoekersregistratie en inloop                                            |
| 13:00-13:15 uur | Opening door de voorzitter van DVG                                        |
| 13:15-13:20 uur | Muzikaal intermezzo                                                       |
| 13:20-13:50 uur | Vraaggesprek met Linda Duits over taboes, over bloot en over seksualiteit |
| 13:50-14:30 uur | Over besnijdenissen (Stanley Bakker)                                      |
| 14:30-14:45 uur | Pauze                                                                     |
| 14:45-15:25 uur | De maagdelijkheidsobsessie rondom vrouwen                                 |
| 15:25-15:30 uur | Muzikaal intermezzo                                                       |
| 15:30-15:45 uur | Pauze                                                                     |
| 15:45-15:55 uur | Laudatio Atheïst van het Jaar (Johan Braeckman ►)                         |
| 15:55-16:40 uur | Voordracht over bloottaboes (Johan Braeckman)                             |
| 16:40-17:00 uur | Q&A v/h J met de zaal                                                     |
| 17:00-17:10 uur | Muzikaal intermezzo                                                       |
| 17:10-17:25 uur | Over vrije en vrolijke naaktheid (Floris van den Berg)                    |
| 17:25-17:45 uur | Daverende slotact                                                         |
| 17:45-18:45 uur | Borrel en boekverkoop met signering.                                      |



# INFORMATIE

## De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

### Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter  
 Floris van den Berg  
 Bart Collard - secretaris  
 Fabian van Langevelde - penningmeester

### Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte,  
 Antonius Matthaesuslaan 16  
 3515AS Utrecht  
 Tel. 06-28301336

### E-mail:

secretaris@devrijegedachte.nl

### IBAN:

NL15INGB0000274551

### Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl  
 Postadres en telefoon: zie hiernaast

### Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

### Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte



Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

## COLOFON

### De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

### Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur  
 Maarten Gorter – coördinator  
 Anton van Hooff  
 Herman Reimes  
 Eelko de Vos

### Opmaak:

Jaap van Dijk

### Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

### E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

### Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

### (Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

### Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
  - Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
  - Abonnement € 36,— p.j.
  - Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
  - Prijs losse nummers € 3,50
- Zie ook de aanbieding onderaan!

### Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

### Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes  
 ISSN: 1872-1478

**Disclaimer:** De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

### VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site [www.devrijegedachte.nl](http://www.devrijegedachte.nl) of via [info@devrijegedachte.nl](mailto:info@devrijegedachte.nl) en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

# De feministische Islam!

door **Anton van Hooff**

Het favoriete programma van mijn favoriete zender, de Deutschlandfunk, is iedere werkdag om halftien 's morgens 'Tag für Tag. Aus Religion und Gesellschaft'. De gangbare kwezelige en dweperige verhalen daarin over spiritualiteit versterken deze luisteraar in zijn ongelooft. Dan zijn er de eindeloze perikelen over seksuele misdaden van geestelijken die bevestigen dat de Kerk een ongezond instituut is. Grote opwinding is er ook over het zogeheten synodale proces<sup>[1]</sup>, waarbij le-

te gedachtenkronkels nodig. De door Allah gegeven tekst zegt bijvoorbeeld toch duidelijk dat:

1. De vrouw maar de helft van het aandeel van de man mag erven;
2. Het getuigenis van een vrouw maar de helft van dat van de man waard is (er moeten twee vrouwen getuigen);
3. Dat verkrachting binnen het huwelijk in orde is.

Dat soort bepalingen moeten we volgens El Omari

zien in de historische context van de zevende eeuw. Ze is dus bereid te doen wat Bijbelgeleerden al zeker 150 jaar doen, namelijk het heilige boek als een archaïsch geschrift beschouwen. Je zou onder die tijdgebonden bepaling moeten zoeken naar de diepere boodschap. Die blijkt telkens weer heel toevallig overeen te komen met de geest van de eigen tijd, in dit geval het feminisme.

Op YouTube heb ik gekeken naar haar voordracht 'Uitgangspunten voor een feministische en gendergevoelige Koranuitleg'

(Ansätze für eine feministische

und geschlechtersensible Koranexegese) van 20 oktober 2021.<sup>[2]</sup> Die maakte deel uit van de viering van het tienjarig jubileum van de islamitische godgeleerdheid aan Duitse universiteiten – de gruwel.

## Gewild resultaat

Het is al meteen duidelijk dat het hier gaat om onderzoek dat een gewild resultaat moet opleveren, want 'doelgericht moeten teksten die van misogynie aard zijn, nu in de zin van een "gendergerechte" manier van lezen verklaard worden'. Verzen die de gelijkstelling van de geslachten tonen, moeten worden gepresenteerd, m.a.w. we gaan in de grabbelton van heilige teksten zoeken naar wat de feministe goed uitkomt. Ten derde dienen verklaringen die een mannelijke dominantie verkondigen, worden 'gedeconstrueerd', dus zo omvergegooid dat er niet staat wat er staat.

Nu zijn er wat teksten bij elkaar te graaien die de 'parigheid' van man en vrouw behelzen. Die zet El Omari in om te betogen dat de beide geslachten in het paradijs eigenlijk gelijkgesteld zijn. Daarmee is het immers op het eerste oog niet best gesteld. In het hiernamaals wachten op de mannen fraaie vrouwelijke wezens die tevoren door geesten noch mensen beroerd zijn: het eeuwige heil bestaat uit eeuwig ontmaagden. Dina el Omari gaat eraan voorbij dat er voor vrouwen



ken ook zouden mogen meebeslissen over kerkelijke zaken, terwijl sommige bisschoppen en de paus zelf dwarsliggen. Heerlijk om te horen dat gelovigen maar blijven geloven dat er geen heil buiten de Kerk is.

Ook de islam mag regelmatig zijn zegje doen. Er was een tijd dat iedere uitzending werd afgesloten met het koranvers van de dag. Daarbij werd dan stevast uitgelegd dat er nou net niet dat wrede en intolerante stond wat er stond.

## De vrouwvriendelijke islam

Op 4 oktober kwam 'Professorin' Dr. Dina el Omari uitvoerig aan het woord. Zij is hoogleraar (naar het Duits zal je wel 'hooglerares' moeten zeggen) aan het Zentrum für Islamische Theologie van de Westfälische Wilhelms Universität. Hier wordt dus op kosten van de belastingbetaler pseudowetenschap bedreven. Ja, de Lutheranen en katholieken mogen nu eenmaal aan bijna alle Duitse universiteiten godgeleerdheid bedrijven. Het is met de scheiding tussen kerk en staat in Duitsland nog treuriger gesteld dan bij ons.

Die islamitische godgeleerde bedrijft feministische theologie. Als je de Koran maar goed leest, zul je ontdekken, beweert ze, dat die eigenlijk voor de gelijkberechtiging van vrouwen is. Hiervoor zijn wel heel gro-



De twee gezichten van Prof. Dr. Dina el Omari. Omdat de hoofddoek in de Koran niet uitdrukkelijk wordt voorgeschreven draagt ze die sinds kort niet meer in het openbaar, wel als ze religieus bezig is.

helemaal niets is, geen mannelijke wezens die wachten op voortdurende ontknapping (nou ja, volgens een overlevering kunnen vrouwen daar eindeloos dadels eten). Ach ja, de Koran richtte zich nu eenmaal op de patriarchale maatschappij rond Mohammed. Ongetwijfeld waar, maar de gelijkstelling van de vrouw komt niet uit het boek, maar alleen uit de mouw van Dina el Omari.

Ik heb toch liever te doen met rechtzinnige gelovigen, dan met figuren zoals deze Dina el Omari, die door een ombuiging van heilige teksten hun godsdienst verteerbaar willen maken.

- 
- [1] Wij hadden al in 1969-1970 een Pastoraal Concilie van de Nederlandse Kerkprovincie. Dat leidde ook nergens toe.  
 [2] <https://www.youtube.com/watch?v=Yy4pFAwiNHA>



# Islamitische voetballers willen geen homoacceptatie-armband dragen

door **Maarten Gorter**

## **De aanvoerdersband is vooral symbolisch**

Tijdens voetbal bij gymles op de lagere school koos de gymleraar altijd twee aanvoerders uit die om en om leerlingen moesten kiezen voor hun team. De meeste kinderen kozen altijd hun beste vriendjes als eersten, toen de keuze aan mij was koos ik echter de Oost-Afrikaanse jongens die bij mij in de klas zaten en die zo snel renden dat ik wel eens dacht dat zij voetbalden alsof hun levens ervan afhingen. Als aanvoerder moest je dan ook een band dragen om je arm die je dan als jongetje van 11 een statusgevoel gaf. Voetballen kon ik zelf niet, ik ging daar om zelf maar op doel staan, want dan hoeft je niet veel te doen, de bal

blijft meestal ergens op het middenveld hangen met 20 kinderen er omheen.

In het moderne voetbal is het aanvoerschap meestal symbool-politiek, de bekendste voetballer van het team krijgt om commerciële redenen de aanvoerdersband om zijn arm geschoven maar is vaak niet de leider op het veld. Zo is de bekendste voetballer van deze generatie, Lionel Messi, al 11 jaar aanvoerder van het Argentijnse nationaal elftal maar zegt hij geen woord in de kleedkamer of op het voetbalveld.

## **De one-love armband**

Dat de aanvoerdersband dus vaak symbolisch is, betekent niet dat de band niet voor sympathieke doelein-

den gebruikt kan worden. Zo werd besloten dat in het voetbalweekend van 16-17 oktober alle aanvoerders van de Nederlandse Eredivisieclubs met een one-love armband zouden spelen; deze band symboliseert homo-acceptatie en spreekt zich uit tegen racisme. Een nobel streven, aangezien er nog steeds racistische spreekkoren te horen zijn in Nederlandse voetbalstadions, recent nog zelfs in Utrecht tegen Ajax spits Brian Brobbey. Ook durft geen enkele voetballer in Nederland zich publiekelijk te uiten als homoseksueel, het is statistisch onmogelijk dat er geen homoseksuele voetballers zouden zijn en homofobe opmerkingen dat voetbal "te mannelijk" zijn voor homo's zijn klinkklare onzin.

Alsof homo's niet "mannelijk" kunnen zijn en waarom zijn er dan genoeg openlijke homo's in "mannelijke" sporten als rugby, boxen en zwemmen? Al blijft natuurlijk een one-love armband ook symboolpolitiek, aangezien ik niet denk dat dit spelers uit de kast gaat krijgen, maar toch het blijft een sympathiek gebaar. Daar dachten de islamitische aanvoerders van Excelsior en Feyenoord anders over, de Marokkaans-Nederlandse Redouan El Yaakoubi en Turks-Nederlandse Orkun Kökçü wilden deze band niet dragen "uit respect voor het islamitische geloof". El Yaakoubi verdedigde zich in de media wel iets beter, door meermaals te benadrukken dat hij wel respect heeft voor homo's maar dat hij deze band niet "zijn manier" vindt om het zo te uiten. Kökçü heeft blijkbaar de laatste mediatrainingssessie vergeten bij te wonen want hij bleef alleen maar hameren op dat "je respect moet hebben voor zijn geloof" maar zelfs ook voor zijn "normen en waarden". Het ontbrak hem ook aan lef om gewoon te zeggen dat hij wat tegen homo's heeft.

Welke "normen en waarden" bedoelt Kökçü trouwens? Homoseksualiteit is namelijk al sinds 1858 legaal in Turkije, ter vergelijking: in Engeland was dat pas meer dan 100 jaar later, in 1967. In de zuidelijke staten van Amerika werd het verbod op homoseksualiteit pas in 2003(!) opgeheven door een uitspraak van het Hooggerechtshof in de zaak *Lawrence v. Texas*, de beslissing was trouwens niet eens unaniem. Van de negen rechters waren er drie het niet met het besluit eens en één rechter sloot zich alleen aan bij de meerderheid omdat deze specifieke Texaanse sodomie-wet alleen gericht was tegen homo's en niet "op een gelijkwaardige manier" tegen hetero's. Turkije was daarmee al 150 jaar eerder dan de VS en homoseksualiteit is daar sterk geworteld in de geschiedenis van de aristocratie, van veel sultans was bekend dat zij er naast hun vrouw ook nog een jongeman bij hadden. Het zou Kökçü goed doen om eens een geschiedenisboek van het land van zijn ouders te lezen, dan had hij kunnen weten dat Tur-

kije al in 1922 een strenge scheiding van kerk en staat doorvoerde, die iedere invloed van de islam op het politiek-maatschappelijk leven verbiedt. Deze strenge scheiding van kerk en staat was lange tijd de norm in Turkije en op momenten dat die scheiding gevaar liep was een militaire staatsgreep niet ongebruikelijk, zoals nog wel eens voorkwam in de jaren 70/80. Soms was het leger niet nodig, dat bewees het Constitutioneel Hof in 1998 toen deze de Welvaartspartij verbood, die drie jaar eerder nog de grootste partij werd van het land. De Welvaartspartij wilde namelijk handen afhakken van criminelen, vrouwen die overspel deden lijfstraffen geven en homoseksualiteit verbieden. Dat het huidige Turkije van president Erdo-

wordiger van de club is en daarmee ook van diens normen en waarden. Niemand dwingt Kökçü om te voetballen voor Feyenoord, niemand dwingt hem om privé deze band te dragen, niemand dwingt hem om een man te zoenen of te knuffelen. Als werknemer en aanvoerder van Feyenoord vertegenwoordigt hij dan ook vrijwillig deze club, daar zitten ook verplichtingen aan vast. Zo moeten spelers vaak iedere maand naar een kinderziekenhuis om met kinderen met kanker op de foto te gaan, daar zullen de spelers ook niet altijd zin in hebben, maar dit valt nu eenmaal onder de verplichtingen als werknemer van een voetbalclub. Feyenoord heeft bepaalde normen en waarden; die kunnen dus botsen met die van



gan steeds meer een theocratie wordt zal ik niet ontkennen, Erdogan is echter vooral geïnspireerd door het politiek-islamitische wahabisme (ook wel salafisme genoemd), een 19e eeuwse stroming ontstaan in Saudi-Arabië die streeft naar een "zuivere" islam zoals die bestond in de tijd van de profeet Mohammed. Ik denk dat Kökçü veel op heeft met de Saudi-Arabischse versie van de islam, hij bidt namelijk vóór en ná iedere wedstrijd van Feyenoord op het veld, dit is ongebruikelijk in Turkije en kennen we juist uit landen als Saudi-Arabië.

### **Niet toegeven aan Kökçü**

Er zullen ook mensen zijn die zeggen: "als Kökçü die band niet wil dragen, dan is dat toch zijn keuze?" Er wordt hiermee aan voorbijgegaan dat Kökçü als aanvoerder van Feyenoord een boegbeeld en vertegen-

Kökçü. Ook moeten de mensen die zeggen: "het is toch zijn keuze" zich afvragen wat de volgende stap is: mag een islamitische voetballer weigeren met een shirt te spelen waar de naam van een goksponsor op staat? Mag een islamitische of orthodox-joodse voetballer weigeren een vrouwelijke voetbaljournalist een hand te geven? Als je gaat toegeven aan mensen als Kökçü dan moet je straks iedere gelovige op ieder gebied zijn/haar zin gaan geven en krijg je totale wanorde. Het is ook niet voor niets dat het eerder genoemde Amerikaanse hooggerechtshof in 1990 in de zaak *Smith vs Employment Department* zich fel uitsprak tegen het idee dat vrijheid van godsdienst inhoudt dat mensen neutrale en algemene regels mogen negeren. Het hof waarschuwde dat dit "tot anarchie en chaos gaat leiden". Het hof wees er ook op, dat



Mausoleum voor Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938), de stichter van seculier Turkije, in Ankara

als een gelovige neutrale en algemene regels mag negeren, deze dan feitelijk een eigen wetgever gaat worden. Het is immers niet de taak van een rechtbank om te toetsen of een gelovige zich wel houdt aan de precieze tekst of juiste interpretatie van de bijbel of koran dat is namelijk de taak van geestelijken. Rechters toetsen louter of een gelovige oprecht de *overtuiging* heeft dat diens religieuze wet iets voorschrijft.

Als voorbeeld kan je de discussie nemen of een politieagent een hoofddoek mag dragen, een rechter zal nooit toetsen of de koran daadwerkelijk de hoofddoek voorschrijft maar focust er enkel op of de hoofddoekdraagster oprecht de overtuiging heeft dat de koran de hoofddoek aan haar voorschrijft. Dit is dan ook precies de reden dat een neutrale wet als de politiewet die het dragen verbiedt van "religieuze

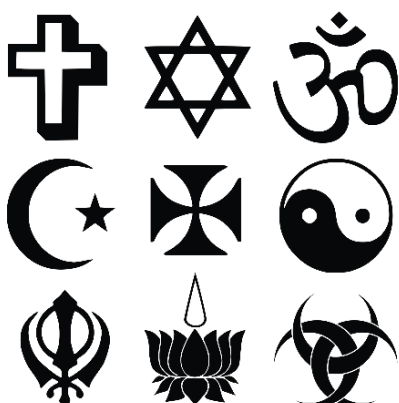
en politieke symbolen" niet opzij geschoven mag worden door een moslima die als politieagente een hoofddoek wil dragen. Toegeven hieraan zou dus de moslima tot eigen wetgever maken, zij mag dan de democratisch tot stand gekomen politiewet negeren en een eigen wet (de religieuze) verheffen tot een hogere standaard. Dit is fundamenteel in strijd met de principes van de scheiding van kerk en staat, rechtsstaat en democratie. Het is dan ook belangrijk om dit te blijven herhalen want niet iedere politicus schijnt dit te begrijpen, de kerken bleven bijvoorbeeld open tijdens de lockdowns in de corona-periode onder deze foutieve interpretatie van vrijheid van godsdienst.

### **Een laatste advies aan Kökçü**

Kökçü gaat er dus aan voorbij dat juist *hij* respect moet hebben voor de neutrale en algemene regels van Feyenoord. Een atheïst die niet de one-love band wil dragen, zou namelijk op dezelfde manier aangepakt worden als hij. Feyenoord is verantwoordig schuldig aan de aandeelhouders, dezelfde aandeelhouders hebben ingestemd met het plan van Feyenoord om zich in te zetten voor homo-acceptatie. Wie is Kökçü om als vertegenwoordiger van deze club een plan te negeren dat goedgekeurd is door de raad van commissarissen en de aandeelhouders van Feyenoord (o.a. de ge-

meente Rotterdam en fans die aandelen hebben gekocht). Beseft hij niet dat dankzij deze mensen zijn riante salaris betaald kan worden? Ik heb nog wel één advies voor Kökçü, over een maand gaat de winterse transfermarkt open; vraag een transferverzoek aan bij de club om te verkassen naar een voetbalclub in Saudi-Arabië, clubs hebben daar namelijk maar één aandeelhouder: de sheikh, die zal waarschijnlijk dezelfde "normen en waarden" hebben als hij. Kökçü zal dan ongetwijfeld veel "respect" krijgen van deze sheikh, hij moet wel opletten dat hij dan iedere wedstrijd een doelpunt scoort, als je daar namelijk drie wedstrijden niet scoort is het vaak snel gedaan met het "respect" van de sheikh.

En dan kan hij zo weer in het vliegtuig zitten terug naar Nederland, wellicht met nog wahabitische boeken in zijn koffer, dat kost niet veel, die kan je gratis ophalen bij de lokale moskee, al kan hij met zijn salaris vast wel een donatie doen in het muntenbakje.



# Volmaaktheid met gebreken

door **René van Elst**

In mijn recente artikel over twijfel<sup>[1]</sup> kwam aan de orde dat er filosofen zijn geweest, die ons met goede argumenten hebben aangespoord om bewust aan alles te twijfelen. Zij bepleitten het doen van zorgvuldig onderzoek alvorens iets voor waar aan te nemen. Dat is toch een voortreffelijk uitgangspunt voor zowel het dagelijks bestaan als voor de wetenschapsbeoefening, nietwaar? We hebben gezien dat enkele belangrijke denkers zo'n opstelling huldigden, maar zelf niet het best mogelijke voorbeeld gaven. Immers, zo iemand als de Franse filosoof René Descartes (1596-1650), aan wie wij de "cartesiaanse twijfel" te danken hebben, twijfelde in het geheel niet als het ging om de kernelementen van zijn christelijk geloof. Toch begreep hij dat ook de inhoud van dat geloof onderwerp van twijfel kon zijn. Daarom deed hij zijn best om bewijzen, althans argumentaties, te leveren voor het centrale punt in dat geloof, namelijk het bestaan van god. Een belangrijke argumentatie van hem draaide om het begrip 'volmaakt(heid)'.

De idee van volmaaktheid heeft een belangrijke rol gespeeld in het denken, niet alleen over god, maar ook over de mens en zijn lot, over de wereld en meer nog over het heelal. Ik wil u daarvan hier een indruk geven.

## Onvolmaakte begrippen

We kunnen het begrip 'volmaakt' positioneren ten opzichte van het rijtje goed – beter – best. Wat het beste is in een bepaalde verzameling – dit is het wiskundige begrip verzameling, dus een hoeveelheid objecten – hoeft niet volmaakt te zijn. Een wasmachine kan als beste uit een consumententest komen, zonder volmaakt te zijn. En er kan nog een betere wasmachine zijn, die toch ook geen volmaaktheidslabel kan krijgen. Iets is pas volmaakt als het niet alleen volledig aan alle eisen of doelstellingen voldoet, maar ook werkelijk niet beter kan zijn. Iets kan volmaakt zijn als middel of als doel. Het werkt perfect – teleologisch bekeken – of er ontbreekt niets meer aan. 'Volmaakt' is de finale overtreffende trap van 'best'. Het is niet het beste uit een verzameling, maar het best mogelijke, het optimum. Als het gaat over een denkbeeld of een stelling, die volledig voldoet aan vooraf gestelde criteria, is het een subjectief begrip.

Van materiële dingen, voorwerpen dus, kunnen we eigenlijk nooit zeggen dat ze volmaakt zijn. Een volmaakt boloppervlak of een volmaakte cirkel is denkbaar als een verzameling van ontelbare immateriële punten (posities in de ruimte resp. in een vlak), zonder dat zoiets in de materiële werkelijkheid bestaat. Een biljartbal kan nog zo mooi rond zijn, volmaakt rond is hij nooit, zeker niet op de schaal van de moleculen aan zijn oppervlak. We spreken makkelijker over volmaaktheid als het gaat om moeilijk grijpbare zaken als bestaan, moraal, esthetiek, of om meetkundige abstracties zoals de hierboven genoemde bol en cirkel. Als iemand spreekt over volmaakte schoonheid of goedheid, kunnen we dat overdrijving noemen; we kunnen het ook accepteren als een gevoelswaarheid.



René Descartes

Van speciaal belang voor deze beschouwing is het gebruik van het begrip volmaaktheid als het gaat om een wezen. Het kan betekenen dat een bepaald wezen een bepaalde eigenschap in de hoogste mate bezit, of dat het alle eigenschappen (in de hoogste mate) bezit. Wat hier niet behandeld zal worden is de morele of religieuze volmaaktheid of vervolmaking van de mens; daarop heeft het perfectionisme betrekking. Daarin gaat het over een toestand, die niet kan worden bereikt, maar beslist moet worden nagestreefd.

Sprekend over *denkbare* volmaakte vormen en wezens: ook 'denkbaarheid' is een begrip dat aandacht verdient als we ons verdiepen in het denken over volmaaktheid. We zullen zien hoe de begrippen 'volmaakt(heid)' en 'denkbaar(heid)' werden gebruikt om dingen te bewijzen uit het ongerijmde.

## Cirkels in het heelal

Daarnaast leidde de idee van de volmaaktheid van de bovenmaanse kosmos – dit wordt hieronder nader toegeelicht – tot veronderstellingen over het heelal, die tot wetenschappelijke dogma's werden verheven. De Griekse wijsgeer en wetenschapper Aristoteles (– 384 / – 322) onderscheidde vier elementen, waaruit de hele materiële werkelijkheid is samengesteld, maar volgens hem bestond er nog een vijfde element: de ether, die zich alleen in de bovenmaanse sferen bevindt. Men wist dat de maan het dichtstbijzijnde hemellichaam is. Alles wat

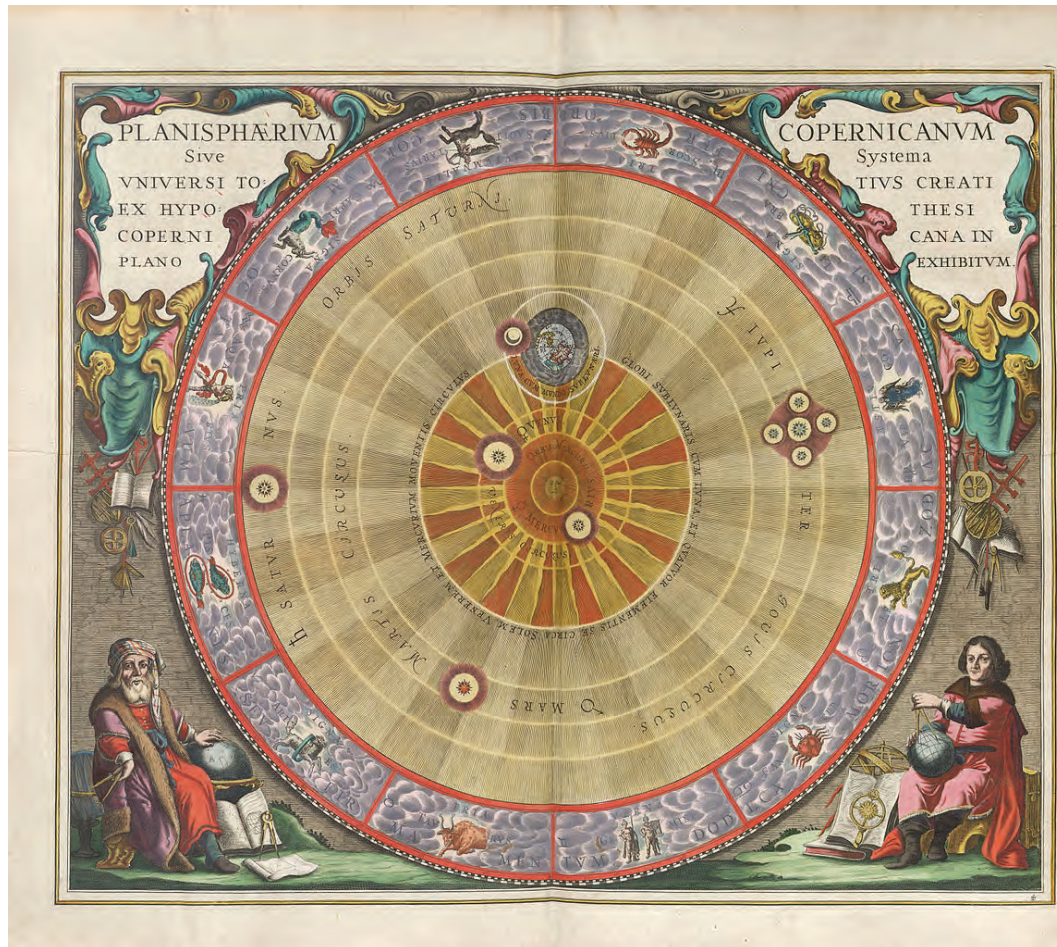
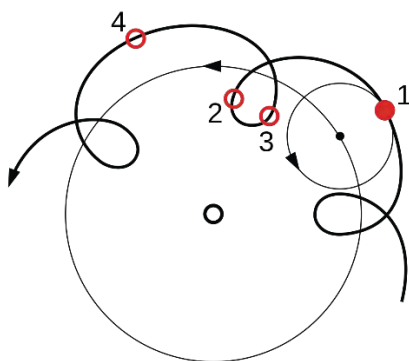
veranderlijk was aan het firmament, behalve de bewegingen van zon, maan, planeten en sterren, speelde zich in de ondermaanse atmosfeer af. Denk aan kometen, meteoren, regenbogen. Daarbuiten bewoog de ether zich in volmaakte cirkels. Voor Aristoteles waren de natuurprocessen boven (= verder weg dan) en onder (= dichterbij dan) de maan fundamenteel verschillend.

De bol en de cirkel werden als volmaakte vormen beschouwd. De planetenbanen in de volmaakte bovenmaanse kosmos moesten wel cirkels zijn. Dat idee heeft een lang leven gehad met grote invloed op de astronomie. Een ander astronomisch leerstuk hield in dat de aarde stilstaat in het centrum van het heelal en dat de zon, maan, planeten en sterren rond de aarde draaien, in volmaakte cirkelbanen natuurlijk. Nu moet gezegd worden dat deze theorie klopte – behalve wat de planeten betrof – met wat men zonder optische instrumenten kon waarnemen. Ptolemaeus, een groot Grieks-Egyptisch wetenschapper uit de eerste en tweede eeuw, schreef dat het een belachelijk idee was dat de aarde om zijn as zou draaien, omdat bijvoorbeeld vogels en wolken de snelheid van het oppervlak dan niet zouden kunnen bijhouden.<sup>[2]</sup> Het was dus logisch dat de aarde stilstond en dat alles rond de aarde draaide, zoals je toch met het blote oog kon zien.

Ongelukkigerwijze werd deze theorie in de ogen van de christenen bevestigd door een bijbeltekst als Jozua 10:12, waarin Jozua de zon gebiedt stil te staan boven Gibeon (een schilderij daarvan is te zien op p. 36 van ons vorige nummer). Met een andere theorie aankomen was daardoor eeuwenlang op zijn zachtst gezegd *not done*. De stelling dat de hemellichamen cirkelbanen beschreven, lag theologisch minder gevoelig, maar men hield er hardnekkig aan vast vanuit de volmaaktheidsgedachte. Terwijl de ondermaanse aarde nog onvoltooid

was (dat had iets met de zondeval te maken), moest je de volmaaktheid

Veronderstelde planeetbaan met epicykels: in het midden de aarde; een immaterieel punt (zwart bolletje) beschrijft een cirkelbaan, de 'deferent', rond de aarde; planeet 1 beschrijft een cirkelbaan rond het immateriële punt; het resultaat is een soort *Spirograph*-figuur.



Het zonnestelsel volgens Copernicus, Andreas Cellarius, 1661

van gods schepping kunnen zien aan het bovenmaanse. Ptolemaeus en degenen die na hem kwamen, zaten wel met het probleem dat de waargenomen planeetbewegingen moeilijk te rijmen vielen met het leerstuk. Mars, Jupiter en Saturnus gaan niet de hele tijd keurig in strak tempo van west naar oost voor de sterren langs, maar vertragen af en toe en keren zelfs een eind op hun schreden terug<sup>[3]</sup>, om daarna weer vooruit te gaan (dat komt doordat de aarde in zijn snellere baan deze planeten af en toe voorbijgaat). Vooral Mars varieert ook in helderheid, dus mogelijkwijs in zijn afstand tot de aarde. Zulke problemen werden in de oudheid al "opgelost" door te stellen dat de planeten bewogen in epicykels, d.w.z. in cirkels rond punten die in cirkels rond de aarde bewogen. Nicolaas Copernicus (Pruisen 1473–1543), de eerste West-Europeaan die een theorie publiceerde waarin de aarde roteert en met de andere planeten rond de zon draait, stelde vast dat de banen geen exacte cirkels waren en hield daarom vast aan een eigen systeem van epicykels.

Het was de Duitse astronoom, astroloog en wiskundige Johannes Kepler (1571–1630), die in zijn magistrale *Astronomia Nova* (1609) uitging van de juistheid van het zonnestelsel van Copernicus en vervolgens aantoonde dat de planetenbanen ellipsen zijn. Aan zijn diepe geloof deed dat overigens geen afbreuk; hij

bleef speuren naar de systematiek in gods schepping, want daar was het hem allemaal om te doen.

Zo knabbelde Kepler iets af van de kosmische volmaaktheid, ook op een ander punt: volmaaktheid impliceert onveranderlijkheid. Kepler wist duidelijk te maken dat kometen en een nieuw verschenen ster (een nova, 1604) geen ondermaanse maar bovenmaanse verschijnselen waren en dat de kosmos dus niet onveranderlijk en dus niet volmaakt was. De Italiaan Galileo Galilei (1564–1642) kon vervolgens in 1609 en later met zijn telescoop laten zien dat de maan geen volmaakte bol is, maar vol zit met kuilen en bobbels en dat het oppervlak van de zon wordt ontsierd door zonnevlekken. Zijn ontdekking van manen die rond Jupiter draaien bevestigde dat niet alles in het heelal rond de aarde draait. Aldus werden in de 17<sup>e</sup> eeuw oude dogma's ten grave gedragen en werd een belangrijk deel van het zaad van de Verlichting gezaaid.

### **(Nogmaals) terug naar de oudheid**

Maar daarmee waren we nog niet af van de volmaaktheidsidee in de sfeer van filosofie en theologie. Het woord 'idee' wijst in welke richting van de denkgeschiedenis wij moeten zoeken om denkers als Descartes beter te begrijpen, namelijk het ideeënrijk van Plato. De Griekse wijsgeer Plato (–427 / –347) veronderstelde dat er twee werelden zijn, de ene van de zintuigen, die altijd in beweging is, en de andere van de eeuwige ideeën, niet toegankelijk voor de zintuigen, maar alleen voor het denken, zoals de idee van 'het goede'. De idee van iets is een volmaakt voorbeeld of model ervan. Alleen de ideeën zijn volgens Plato volledig kenbaar; ervaringen in de wereld van de zintuigen leveren geen zuivere kennis op.

Een ander belangrijk punt is dat Plato de ziel of de geest ziet als iets wat op zichzelf staat, onsterfelijk is en van het sterfelijke lichaam kan worden gescheiden. Voordat de geest bij de geboorte het lichaam binnengaat, verwerft deze kennis over de ideeën en later hoeft de geest zich die aangeboren kennis alleen maar te herinneren. De ideeën in hun wereld zijn eeuwige en onverwoestbare kennisobjecten, die niet alleen maar in de geest bestaan maar wel alleen met de geest kunnen worden waargenomen. Ze moeten wel echt zijn, meent Plato, omdat wij niet iets kunnen kennen wat niet echt is. Plato ging er dus, sprekend over de ideeën, vanuit dat wij volmaakte dingen kunnen kennen. Op dezelfde manier spreekt hij over god: die moet ideeën in zich verenigen als goedheid, onveranderlijkheid, eenheid en eeuwigheid. Die kunnen wij kennen, dus god moet wel echt zijn, hij is de hoogste idee. Plato meende niet dat god volmaakt was, want volmaaktheid zou inhouden dat hij begrensd, eindig, was.

Van Socrates nam Plato over dat het begrijpen van het wezen van god essentieel is voor de deugd en het geluk van de mens. Bij de mens is religiositeit het verlangen naar god, naar de aanraking met het volmaakte goede. Goed menselijk handelen in de wereld is vervolgens rationeel handelen waarbij de ideeën het mogelijk maken de aandacht op normen te richten; zo legt Plato een verbinding tussen het irrationele en het rationele.

De mooie woorden hebben natuurlijk niet verhinderd dat deze denkwijze kritiek heeft ondervonden (in de trant van "die ideeën bestaán niet").

De belangrijkste maatstaf voor Plato's godsbeeld was de goedheid: alleen een goede god kan een volmaakte wereld scheppen en de mens tot het goede inspireren. god is moreel goed doordat hij over volmaakte kennis van de ideeën beschikt. De volmaakte ideeën vormen gods hogere plan voor de schepping, die geen redeloos universum, maar een schoon, geordend en doelgericht geheel, de *kosmos*, is.

Aristoteles' mening was ongeveer dezelfde: de kosmos kan volmaakt zijn, maar god niet. Het waren vervolgens de stoïci die de godheid als volmaakt beschouwden, juist omdat hij volgens hen samenviel met de kosmos. Een vergelijkbaar standpunt vinden we veel later bij Spinoza.

### **Het staat toch in de bijbel!**

Dat hun god volmaakt is, is naar ik meen voor de meeste christenen geen punt van twijfel. In de katholieke leer wordt er heel expliciet over gesproken. Het staat echter – als ik het goed heb – maar één keer letterlijk in de bijbel, namelijk als (niemand minder dan) Jezus het zegt in Matthéüs 5:48. Maar Jezus is toch ook god? Voorts wordt wel in diverse verzen gemeld dat god volmaakt is in kennis en in de liefde, en dat zijn wet, weg en werk volmaakt zijn.



Source: Psychologies.co.uk

Zoals we gezien hebben, is de idee van de volmaakte godheid ouder dan het christendom. Het zou logisch geweest zijn als het jonge christendom, met zijn idee van één almachtige en algoede god, meteen veel nadruk had gelegd op zijn volmaaktheid. In het O.T. gebeurde dat nog niet – en laten we eerlijk zijn: op de oude Jahweh viel nog wel wat aan te merken. Een volmaakte god, verheven boven wat er zo'n 2000 jaar geleden zoal aan goden vereerd werd, zou een extra verkoopargument geweest zijn in de blijde boodschap. Maar zelfs nog in de Middeleeuwen noemden theologen als Thomas van Aquino (ca. 1225–1274, Italiaans filosoof en theoloog) en Johannes Duns Scotus (1266–1308, Schots filosoof en theoloog) god niet volmaakt<sup>[4]</sup>. Dat vloeide voort uit de gedachte dat god zich aan elke beschrijving met menselijke begrippen, dus ook 'volmaaktheid', onttrok. (Hoe men kan vasthouden aan het bestaan van een opperwezen, dat niet alleen niet waargenomen kan worden, maar waarover men ook niets kan weten of zeggen, is een raadsel.)

Het was als eerste de reeds genoemde René Descartes die volmaaktheid noemde als een eigenschap of kenmerk of essentie van god. Zoals gezegd presenteerde hij verschillende godsbewijzen of -argumentaties. Het belangrijkste vinden wij in zijn *Discours de la méthode*; ik heb dat in mijn artikel over twijfel al aan de orde gesteld; hier wil ik er nog wat meer aandacht aan besteden. Het komt meer uitgebreid aan de orde in zijn *Meditaties over de eerste filosofie in welke het bestaan van god en de onsterflijke ziel worden bewezen* (1641).

In de derde van de zes meditaties zegt hij dat hij, zuiver waarnemend met zijn geestesoog, er niet omheen kan dat er een volmaakt wezen bestaat. Hij stelt dat iets wat veroorzaakt is niet meer volmaaktheid kan bezitten dan de veroorzaker. Zelf kan hij geen volmaakt wezen zijn omdat hij twijfelt en daarom kan het kennen van god niet door hemzelf verzonnen zijn en dus moet god buiten hem bestaan.

Dit godsbewijs is vooringenomen, want gebaseerd op geloof, en intern tegenstrijdig; Descartes zegt te twijfelen, maar hij twijfelt niet aan het bestaan van het perfecte wezen. Hij twijfelt niet, omdat hij het helder waarneemt in zijn geest. Maar je kunt je allerlei dingen levendig verbeelden, die niet bestaan. Iets wat gedacht wordt, krijgt daarmee niet een bepaalde graad van bestaan. Aan het begrip volmaaktheid schrijft Descartes bijzondere eigenschappen toe; het is een 'idee' à la Plato, niet alleen maar het begrip 'kan niet beter'. De stelling "dat iets wat is veroorzaakt niet meer volmaaktheid kan bezitten dan de veroorzaker" berust nergens op en gaat er op voorhand vanuit dat hij zelf geschapen is door god en dus dat die bestaat. Dat hij god kent omdat zijn ouders hem daarover verteld hebben, komt niet bij hem op; niet zo'n wonder, want men dacht toen dat het geloof door de Heilige Geest bij iedereen werd ingeplant.

### **Cirkelredeneringen**

In de derde meditatie redeneert hij dat zijn geest betrouwbaar is, omdat zijn volmaakte veroorzaker geen bedrieger kan zijn. Op dit punt is de 'Cartesiaanse cirkel' vermeldenswaard. Men heeft er terecht op gewezen dat Descartes zich baseert op het helder inzicht in zijn geest voor het bewijzen van het bestaan van god, terwijl hij het vertrouwen op zijn geest van god afhankelijk maakt. Die zit, René! Maar cirkelredeneringen hoor je van gelovigen wel vaker. Evenals spelletjes met woorden, zoals hier nog volgen.

In de vijfde meditatie vinden wij Descartes' zgn. ontologisch godsbewijs: god is een volmaakt wezen, en een essentie van een volmaakt wezen is dat het bestaat. Dus reken maar uit.

Opmerkelijk is hier dat van een wezen, waarvan het bestaan nog niet eens vaststaat, al gezegd wordt dat het volmaakt is. Op voorhand wordt aangenomen wat nog



bewezen moet worden. Voorts wordt ervan uitgegaan dat bestaan iets volmaakts is. Dat is het niet. Iets kan niet in een hogere graad bestaan dan het doet, maar het kan ook niet in een mindere graad bestaan. Iets bestaat of het bestaat niet, de toevoeging dat het niet meer of beter kan is irrelevant. En het is ook niet zo, dat iets wat je volmaakt noemt, dus bestaat of kan bestaan. Denk hierbij aan de volmaakte cirkel of bol, waar we het over gehad hebben.

Was dit ontologisch godsbewijs ook niet het godsbewijs van Anselmus van Canterbury (1033–1109)? Het verschil is niet groot; Anselmus sprak niet over volmaaktheid maar over grootheid of hoogheid<sup>[5]</sup>: "god is iets waarboven niets groters gedacht kan worden". Uiteraard had hij het daarbij niet over gods afmeting in ellen of voeten. Aangezien een niet-bestaande god minder 'groot' zou zijn dan een bestaande god, móest god volgens Anselmus wel bestaan. Eerder in dit stuk sprak ik over 'denkbaarheid' als een belangrijk begrip in dit verband. Dat zien wij bij Anselmus, die god relateert aan "wat gedacht kan worden". Iets wat bestaat, is 'groter' dan iets wat enkel gedacht kan worden. Maar tussen bestaan en gedacht worden is geen glijdende schaal; het zijn heel verschillende dingen.

### **De god denkbaar**

Het begrip denkbaarheid vinden we in moderne godsbewijzen terug waar die gaan over logisch mogelijke werelden. Het gegoochel met het begrip volmaaktheid ligt meen ik wel grotendeels achter ons – ik moet toegeven dat ik het niet goed kan overzien: er is zoveel apologetiek. We zien dat Baruch Spinoza (1632–1677) zich er al van losmaakte en terzake sprak over irrationeel geloof; hij constateerde nuchter dat men spreekt over objecten die meer of minder volmaakt zijn, afgemeten aan de fictieve voorstelling van een bepaald (ideaal)type, dat voor de een iets anders is dan voor de ander. Volgens Spinoza is de natuur – de hele werkelijkheid – volmaakt, omdat die alle bestaande eigenschappen omvat.

Het idee dat de kosmos volmaakt is en dat alles daarin bol of cirkel is, speelt uiteraard geen rol meer in de astronomie. Het is grappig om daarbij te bedenken – al is het eigenlijk om te huilen – dat er mensen rondlopen die beweren dat de aarde als enige planeet plat is.

Tenslotte: het onderwerp is hiermee uitputtend noch op volmaakte wijze behandeld.

#### GERAADPLEEGD:

R.M. Hare, *Plato*, Lemniscaat 1999

<https://webapp.fkt.uvt.nl/gfo/default/index/pl2-lk3> (artikel van de Tilburgse School voor Katholieke Theologie over Plato's theologie; link werkt niet meer)

<https://academic.oup.com/edited-volume/41754/chapter-abstract/354205224?redirectedFrom=fulltext> (Oxford Academic)

Wikipedia 'Volmaaktheid'

*Ptolemy's Almagest*, vertaald door G.J. Toomer, Princeton University Press

Wikipedia 'Meditaties over de eerste filosofie'

Wikipedia 'Natuurfilosofie'

Wikipedia 'Vollkommenheit'

Anselmus en zijn ontologisch godsbewijs, <https://isgeschiedenis.nl/nieuws/anselmus-en-zijn-ontologisch-godsbewijs>

[1] Zie De Vrijdenker 2022-.. en 2022-..

[2] Ptolemaeus, *Almagest*, H24 t/m H26.

[3] De zgn. retrograde beweging.

[4] Wikipedia 'Vollkommenheit' zegt echter dat Thomas van Aquino wel sprak over de volmaaktheid van god.

[5] "gods 'majesteit" lijkt mij hiervoor een goed woord.



# Flirten met God, op het dwaalspoor van religiositeit zonder geloof

door **Herman Reimes**

Onze hoofdredacteur René van Elst maakte mij attent op een merkwaardig artikel in Trouw naar aanleiding van het proefschrift van Koert van der Velde, die inmiddels godsdienstwetenschapper is en onder meer werkte als journalist voor Trouw. Eerder schreef hij *Vrienden van God* (1994) en *Religieuze belevenissen* (2007).

In mei 2011 (dus al meer dan tien jaar geleden) promoveerde hij aan de Vrije Universiteit in Amsterdam op het onderwerp religiositeit zonder geloof. Zijn proefschrift met een bijzondere missie is in boekvorm uitgebracht met de titel *FLIRTEN MET GOD Religiositeit zonder geloof*. Toen dit boek met 463 pagina's (de volledige weergave van zijn proefschrift) verscheen, ging dat samen met een review in Trouw van Anniek van den Brand. Haar review maakte mij nieuwsgierig naar de argumenten van Koert van der Velde om zijn stelling "een religieus verlangen bestaat ook zonder geloof in een God" logisch te kunnen weerleggen. Omdat zijn stelling niet aansluit bij de uitkomsten van de huidige kennis van zaken en het

verloop van mijn persoonlijke ont-hechtingsproces van religie, heb ik het boek kort geleden aangeschaft en zijn opmerkelijke gedachtegang in de grote lijnen gevolgd.

Kort samengevat beschouw ik dit proefschrift (in boekvorm) als een krampachtige poging om religie en wetenschap te combineren. Dit

afstudeerproject zie ik ook als een poging van de Vrije Universiteit, om religie in het publieke domein te promoten als een zinnige levensbeschouwing voor agnosten met een religieus verlangen. Ik zal het denkbeeld over 'religieus verlangen', ofwel de behoefte aan spiritualiteit, nog toelichten; vooraf enige achtergrondinformatie over de motivatie voor dit proefschrift en het metafysische klankbord van de Vrije Universiteit.

## **Flirten met God**

Van der Velde groeide op in een Nederlands Hervormd gezin en wilde carrière maken als journalist en godsdienstwetenschapper; hij laat ons weten: "tijdens mijn studie godsdienstwetenschap eind jaren tachtig heb ik oog gekregen voor het bestaan van religiositeit zonder geloof. Ik was (als niet gelovige) voor onderzoek in Egypte om een boek te schrijven over de islam. Een trip naar de Sinaï-woestijn waar ik de berg van Mozes beklom, heeft mij op een onverwacht spoor gezet. Na een uitputtende klim van vier



uur bereikte ik de top op 2300 meter. Daar met het weidse uitzicht staarde ik in de diepte en de overweldigende ruimte en werd ik mij sterk bewust van een indringende boodschap: het was alsof iets of iemand mij erop wees dat het hoogmoedig is om ervan uit te gaan dat de diepten van religie te doorgronden zijn. Als ongelovige wetenschapper riep die 'boodschap' bij mij tal van vragen op, uiteindelijk ben ik tot de conclusie gekomen, dat al ben je niet religieus gelovig, je toch religieuze ervaringen kunt beleven. Zelf experimenteer ik uitgebreid met religiositeit zonder geloof. Om een religieuze ervaring te krijgen helpen mij oude rituelen. Als ik op bedevaartplaatsen een half uur de cirkel loop die duizenden mensen al sinds vele jaren hebben gelopen, gebeurt er net zoiets met mij. Dan word ik bekropen door een gevoel van superieure aanwezigheid (dat er meer is tussen hemel en aarde), dat beschouw ik als een religieuze ervaring en dat noem ik flirten met God."

Koert van der Velde besluit met de constatering dat het gevoel van die superieure aanwezigheid bij hem met een zekere twijfel is omgeven, want "je weet niet zeker wat er gebeurt, het kan een samenloop van fysieke en psychische omstandigheden zijn, en toch, en toch".

### **Het dwaalspoor van religie koesteren**

Ja, in welke vijver wil je blijven visen? Met andere woorden, wat maakt dat je als ongelovige agnost de denkbeelden en gevoelens van religie blijft koesteren? Realistisch ingestelde gedragswetenschappers en het merendeel van de sociale wetenschappers zien geloof als een onontbeerlijk aspect van religiositeit. Per definitie stellen zij dat religiositeit zonder geloof (in een God) niet bestaat. Ook binnen de opvattingen van de theologie en de uitkomsten van de godsdienstwetenschap is men ervan overtuigd dat geloof in God een absolute voorwaarde is voor het beleven van religiositeit. In de theologie mag echter (tegen alle regels van wetenschappelijke bewijsvoering in) worden uitgegaan van een metafysisch (bovennatuurlijk geladen) geloof. Terwijl dat buiten het logische denkkader van de sociale wetenschappen valt en volledig in strijd is met de bewijsvoering en de kennis van zaken vanuit de evolutionaire psychologie.

De veronderstelde aanwezigheid van bovenaardse krachten die de aardse wetmatigheden plotseling kunnen opheffen voltrekt zich slechts in onze fantasie, ook al wordt het als een werkelijkheid ervaren. Theologie (de studie naar de inhoud van een geloof) gaat derhalve over de veronderstelde kennis van een niet bestaande God, maar sluit om verschillende redenen aan op de menselijke behoefte aan een

eenvoudig antwoord op 'de geheimen van het leven'. Alles wat we over die niet bestaande God denken te weten berust zodoende niet op empirische ondervinding en gedegen bewijsvoering, maar op de illusie van onze gedachtenspinsels die slechts in ons brein tot stand kunnen komen. Met de heruitgave van mijn boek *Realistisch omgaan met religie* onderbouw ik het zicht op de discrepantie (onderlinge tegenstelling) tussen wetenschap en religie. Daarin wordt duidelijk hoezeer het mythologische karakter van religie een aanslag is op het logisch denken.

### **De Vrije Universiteit als misleidende koploper**

In mijn vorige artikel '*Gradaties in het denken over de scheiding van kerk en staat*' (De Vrijdenker nummer 7) heb ik al betoogd dat atheïsten warm voorstander zijn van een strikte scheiding van kerk en staat. De politieke macht van de kerk is historisch en maatschappelijk nog sterk verankerd, een volledige scheiding van kerk en staat is ook daardoor niet haalbaar. We hebben in Nederland te maken met historisch bepaalde machtsverhoudingen op grond van religie; met bestaande of aangepaste wetgeving kunnen gelovigen het wettelijk recht op hun achterhaalde denkbeelden claimen. Sinds 1917 hebben alle Nederlandse burgers (mede dankzij de inspanningen van de Vrije Universiteit) het recht om eigen scholen op religieuze grondslag op te richten, met geld van de overheid.

Veelzeggend zijn de oriëntatie en de lange historie van de Vrije Universiteit (VU) waar men tot op de dag van vandaag op christelijke grondslag religie en wetenschap probeert te verenigen (vandaar ook het verwarrende proefschrift van Koert van der Velde).

Een kort historisch overzicht van de VU past in dit beeld:

"De VU werd opgericht op 20 oktober 1880 door een groep orthodox-protestantse christenen, onder leiding van de theoloog, journalist en politicus Abraham Kuyper. Aan de VU werden uitsluitend predikanten opgeleid die calvinistisch in de leer waren, dit



Jean-Léon Gérôme, Mozes op de berg Sinai (c. 1895)

in tegenstelling tot predikanten die bij de vrijzinnige theologische faculteiten aan de rijksuniversiteiten werden opgeleid. In 1905 kregen de afgestudeerden van de Vrije Universiteit dezelfde rechten als die van openbare universiteiten (de zgn. effectus civilis). Als dekmantel voor deze vermenging van wetenschap en religie werd hieraan als voorwaarde een 'tijd-pad' verbonden voor uitbreiding tot een volledige universiteit met het gehele "klassieke" aanbod aan faculteiten. Pas in 1950 volgde de felbegeerde vijfde faculteit der geneeskunde.

Tot in de jaren zestig was het neocalvinistische wetenschapsideaal leidend: aan de VU wilde men geloof en wetenschap nauw op elkaar betrekken. Vanaf die tijd werd de bijzondere identiteit van de VU vooral gezocht in een aantal extra activiteiten (op christelijke grondslag) die de VU ontplooiden. Vanaf 1970 werd de VU op dezelfde wijze bekostigd als de openbare universiteiten, dus ook het onderwijs voor de vakrichting Religie en Theologie voor het opleiden van predikanten wordt sinds 1970 door de staat betaald.

De in 1971 opgerichte VU-Vereniging ondersteunt allerlei initiatieven om de bijzondere identiteit van de VU te versterken. Zoals het 'Abraham Kuiper Center for Science and religion' waar onderzoek wordt gedaan op het terrein van geloof en wetenschap; binnen het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (HDC).

In de onderwijsvisie van 2013 benadrukt de VU dat ze naast de gangbare wetenschapsbeoefening ook de wetenschappelijke voorvragen over levensbeschouwing aan de orde stelt. Dat betekent dat zij in het wetenschappelijk onderwijs voor de vakrichting Religie en theologie uitgaat van een metafysisch (bovennatuurlijk geladen) geloof. In 2016 werden de statuten van de Stichting-VU en de VU-Vereniging opnieuw geformuleerd en gaat men ook bij de vakrichting theologie wat minder dogmatisch om met 'de religieus beladen waarheden' hoewel ze achter de coulisse nog sterk gekoesterd worden."

Uit deze geschiedenis van de VU wordt duidelijk hoezeer de



Buste van Abraham Kuiper naast de ingang van de aula in het Hoofdgebouw van de VU.

christelijke fundamentalisten in staat zijn gebleken om de denkbeelden van religie in de samenleving en het denken vorm te geven. Het proefschrift van Koert van der Velde dateert van de periode mei 2011 en zou nu (in 2022) waarschijnlijk een stuk minder representatief zijn voor de huidige gang van zaken bij de faculteit Religie en Theologie (FRT) van de VU. Van geheel ander kaliber is bijvoorbeeld iemand als Mark van Vugt (Amsterdam, 9 mei 1967). Hij is een vooraanstaand evolutionair psycholoog die aan de VU een leerstoel bekleedt in de groep sociale psychologie en organisatiepsychologie.

### **Van der Velde en zijn irrationele stellingname**

Na deze inleiding op de historische achtergrond van de VU terug naar Koert van der Velde met zijn hypothese "dat religieuze ervaringen zijn weggelegd voor wie bereid is zich in een religieus model in te leven en ernaar te handelen, ook als hij niet

gelovig is." Het misleidende in zijn stellingname gaat om de toevoeging "*ook als hij niet gelovig is*". Koert gelooft weliswaar niet meer in het bestaan van een God, maar is nog wel irrationeel gelovig. Irrationeel betekent letterlijk "in strijd met de rede". Dat geldt dus ook voor een metafysisch (bovennatuurlijk geladen) geloof, omdat het buiten het logische denkkader van de sociale wetenschappen valt en bovendien volledig in strijd is met de bewijsvoering en kennis van zaken vanuit de evolutionaire psychologie.

Ook als je verstandelijk begrijpt dat er geen God bestaat, is het verlangen naar een diepere zin of naar de beleving van iets bovennatuurlijks er bij veel mensen niet minder om. De behoefte aan spiritualiteit komt bij hen neer op een verlangen naar méér dan de kenbare werkelijkheid, waarin (wetenschappelijk gezien) het onmogelijke toch als een werkelijkheid wordt beleefd. Juist, in die troebele vijver blijven zij vissen!

Daarom kom ik nog even terug op zijn dubieuze verklaring en herhaal: "*om een religieuze ervaring te krijgen helpen mij oude rituelen. Als ik op bedevaartplaatsen een halfuur de cirkel loop die duizenden mensen al sinds vele jaren hebben gelopen, gebeurt er net zoiets met mij. Dan word ik bekropen door een gevoel van superieure aanwezigheid (dat er meer is tussen hemel en aarde), dat beschouw ik als een religieuze ervaring en dat noem ik flirten met God.*" Wanneer rationele oplossingen niet voorhanden zijn of onvoldoende soelaas bieden, zoeken we ons heil in symbolen en rituelen. Dit zijn vormen van magisch handelen om onze onmacht te bezweren en het onzegbare onder woorden te brengen. Dat zien we bijvoorbeeld bij het spektakel van de katholieken met hun sacramenten en liturgische tradities maakt op de irrationeel gelovigen ongetwijfeld diepe indruk. De geheimzinnige sfeer van hun ceremoniën wekt de suggestieve inbeelding van een mysterieuze en verheven geloofwaardigheid. Kortom de verheven sfeer van het een en ander rondom bedevaartplaatsen en massale bijeenkomsten roept bij veel mensen gevoelens op van iets

‘bovenzinnigs’. De gelovigen denken verbinding met God te ervaren door het deelnemen aan de sacramenten en ondergaan de gevoelens van het spirituele mysterie. Voor mensen als Koert van der Velde die niet meer geloven, resteert kennelijk een gevoel van nostalgie, het gevoel dat ze zonder religie iets dierbaars kwijt zijn.

### **Het alledaagse en het spirituele mysterie**

De Homo sapiens typeert zich als een wezen met een groot inlevingsvermogen, intense emoties en een uitstekend verstand. Daarom is het

meen van het onbekende benoem ik daarom als het alledaagse mysterie.

Het spirituele mysterie onderscheidt zich als een bijzondere gewaarwording, omdat we de waarnezingen van het alledaagse mysterie als een mystieke ervaring kunnen beleven. Dat wil zeggen, we ervaren de innerlijke gewaarwording dat er op de een of andere wijze contact wordt gemaakt met het buitenaardse en het bovennatuurlijke, bijvoorbeeld met God of Allah. Hiermee komen we bij de kern van de zaak, want het spirituele mysterie heeft een irrationeel karakter omdat het veronderstelt, dat het de aardse wetmatigheden buiten werking kan stel-

dere manier verklaard kunnen worden. Want ook dit soort bijzondere verschijnselen zijn door vele wetenschappers uitvoerig onderzocht en grotendeels logisch verklaarbaar gebleken.

Hersenonderzoek laat zien dat het voor je brein weinig uitmaakt of iets daadwerkelijk plaatsvindt of dat je het alleen in gedachten ervaart. Zelfs een bijna-doodervaring komt dan neer op een illusie die als een werkelijkheid wordt ervaren. Het is zelfs zo dat 16% van de gezonde mensen (die geen beroep doen op psychische ondersteuning) aangeeft dat ze soms stemmen horen of het idee hebben dat hun gedachten van

buitenaf worden aangestuurd. Mogelijk is ook dat een aanwijzing voor onze ontvankelijkheid voor het spirituele mysterie.

In de strikte betekenis wordt spiritualiteit door ongelovigen ervaren als een vorm van hoger bewustzijn waardoor ze in relatie staan met een transcendente hogere werkelijkheid. De meer moderne vorm van spiritualiteit wordt dan ervaren als de actieve en vitale verbinding met de kracht of het wezen van het diepere zelf, met ‘de bron van Leven en Bewustzijn’. Spirituele beleving in de geest van

Koert van der Velde biedt onder hen het gevoel bij iets groters te horen, iets dat de sleur en de wetten van het gewone bestaan overstijgt. De afhankelijke mens put daaruit steun en troost door het besef dat er meer is tussen hemel en aarde. Die ontvankelijkheid komt uiteraard ook door hun sterke fantasie en een groot inlevingsvermogen en een nostalgisch metafysisch geladen verlangen, met name bij mensen als Van der Velde.

### **Tolerantie voor religie**

Ook elders in de wereld dwingt de massale hang naar de suggestie van een verheven superieure aanwezigheid van het goddelijke tot een buitengewoon grote mate van tolerantie voor religie. Iets dat heel vanzelfsprekend is, zelfs onder agnosten!



logisch dat we vragen naar de oorsprong van het heelal en naar het ontstaan van al die ingewikkelde levensvormen. We zijn in aanleg nieuwsgierig en willen graag weten wat ons boven het hoofd hangt en hoe het een met het ander in verband staat. De sturende krachten achter het meercellige leven kunnen we niet volledig doorgronden, de vragen waarop we geen antwoord hebben, beschouwen we daarom berustend als ‘het alledaags mysterie van het leven’. Dan is het logisch alternatief om de sturende krachten achter onze evolutionaire en genetische processen als een samenloop van de in de natuur verankerde wetmatigheden te beschouwen. Op een aantal essentiële vragen ontbreekt het ons nog aan inzicht en tasten we collectief in het duister. Dit feno-

len. In dat opzicht voorziet ‘het wonder’ in de behoefte aan transcendentie en een ‘eenvoudig antwoord op de geheimen van het leven’.

In feite is het onderscheid tussen het alledaagse en het spirituele mysterie kunstmatig, want beide zijn het gevolg van onze hersenactiviteiten. Ook occulte verschijnselen als de bijna-doodervaringen, gebedsgenezingen, gewaarwordingen onder trance en hypnose, paranormale helderziendheid, contact met buitenaardse wezens en het beleven van visioenen waarin we contact met overledenen ervaren, zijn het product van onze hersenactiviteiten. Hoewel sommige verschijnselen onverklaarbaar lijken, moeten we niet het bestaan van iets veronderstellen zolang onze ervaringen op een an-

Ook onder niet-gelovige gedragswetenschappers en humanisten rust er nog een taboe op het ontmaskeren van achterhaalde religieuze denkbeelden. Men geeft elkaar op alle niveaus het voordeel van de twijfel en stelt zich zo neutraal mogelijk op. Wel proberen vele gelovigen met een gematigde opstelling intussen iets meer open te staan voor de redelijke argumenten van het logisch denken. Het bezwaar tegen die gematigde opstelling betreft de suggestieve invloed van het misleidende signaal dat religie en wetenschap gelijkwaardig naast elkaar

kunnen bestaan en dat het atheïsme immoreel is. Die houding gaat voorbij aan het mythologische karakter van religie en het mismaakte religieuze zelfbeeld van de mens. Mede daardoor wordt de kwestie van het niet bestaan van God en de onmogelijkheid van een wonder, in het publieke domein vermeden of slechts oppervlakkig ter discussie gesteld. De misleidende invloed van een organisatie als de VU heb ik wat breedvoerig belicht om duidelijk te maken hoezeer zij nog altijd het religieuze dwaalspoor propageert. Dat beeld wordt ook bevestigd door de

terughoudende opstelling van niet gelovige filosofen en psychologen die zich in het publieke domein en de media veel te berustend en te weinig slagvaardig opstellen. De denkbeelden van allerlei vormen van irrationeel geloof worden door hen te weinig kritisch bevraagd en onvoldoende ontmaskerd als strijdig met de rede. Progressieve gedragswetenschappers kunnen die zwijgcultuur van de hoogopgeleide 'toeschouwers' doorbreken, door hun aansprekende visie op religie en atheïsme in De Vrijdenker te publiceren.



# Over buitenaards leven, de sterven-de god, koude en duisternis

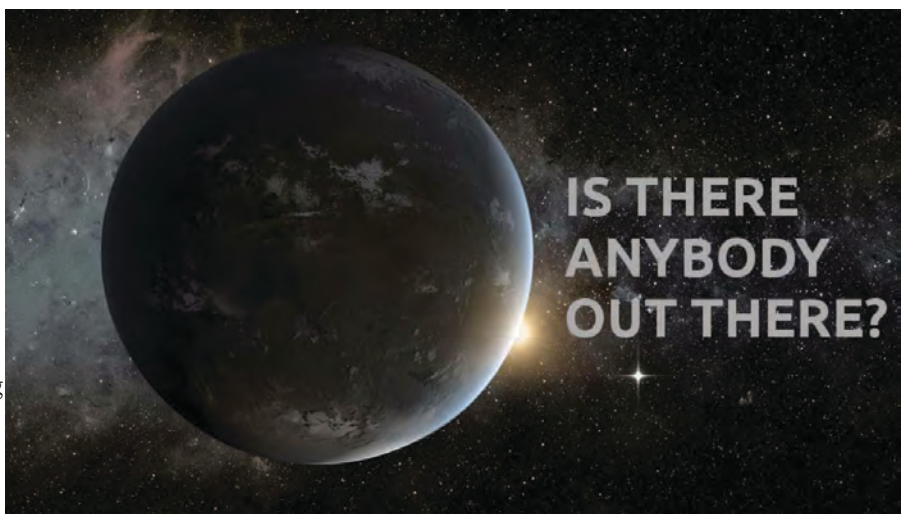
door **Enno Nuy**

Zelf ben ik geboren in 1950 en pas veel later zou ik vernemen dat in datzelfde jaar de natuurkundige Enrico Fermi zich in een discussie over de mogelijkheid van buitenaards leven hardop afvroeg: "waar zijn ze dan?" Zo ontstond de Fermi-paradox: hoe is het toch mogelijk, dat we, hoewel de kans op ander dan ons eigen bestaan ergens in het heelal zo ongelooflijk groot is, hoe is het toch mogelijk dat we desondanks nooit ook maar het geringste bewijs daarvoor aantreffen?

Ellen de Bruin schrijft in de NRC van 27 augustus over dit fenomeen: misschien zoeken we nog niet lang genoeg, misschien worden we allang geobserveerd door buitenaardse beschaving(en)<sup>[1]</sup>, misschien bestaan beschavingen te kort om uit te vinden hoe je die enorme afstanden tussen sterren(stelsels) overbrugt, misschien eindigt intelligent bestaan altijd met zelfdestructie, misschien zijn we wel echt helemaal alleen.

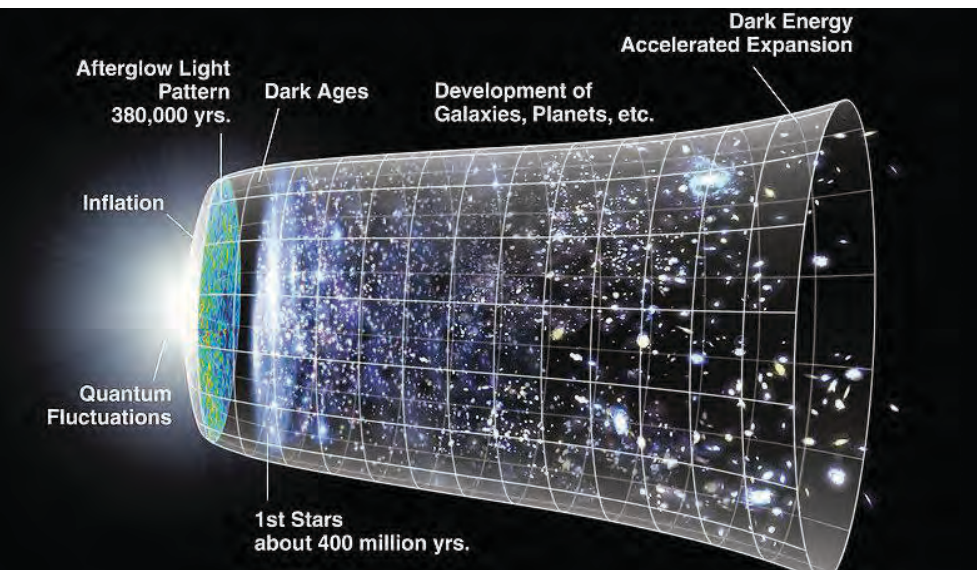
De Amerikaanse astronoom Frank Drake bedacht in 1961 een formule om het aantal buitenaardse beschavingen te berekenen en – afhankelijk van de wijze waarop zekere variabelen kunnen worden ingevuld – kwam hij op 156 miljoen beschavingen of... nul. Dat andere leven hoeft overigens helemaal niet gebaseerd te zijn op koolstof, zoals we lang aannamen.

De paleontoloog Nicholas Longrich stelde twee jaar geleden dat onze eigen evolutie is gebaseerd op een reeks extreme toevalligheden zoals cellen met een celkern, mitochondriën, fotosynthese, uitwisseling van erfelijk materiaal en intelligentie. Al deze vormen zijn slechts één keer ontstaan in de evolutie, dus de kans daarop is wel heel erg klein.



De biochemicus Nick Lane had er in 2015 al op gewezen dat mitochondriën twee miljard jaar geleden ontstonden doordat een eencellige een andere eencellige opslokte die vervolgens binnen die cel verder ging als mitochondrion. En dat is in een paar miljard jaar maar één keer gebeurd en alleen dié cellen zijn in staat zichzelf in stand te houden en complexer te worden.

De astronoom David Kipping berekende hoe groot de kans was op intelligent leven op aarde als we de evolutie nog eens over konden doen. Intelligent leven ontstond hier pas na zo'n 4,4 miljard jaar en dat is rijkelijk laat als je bedenkt dat het hier over 900 miljoen jaar al te heet zal zijn voor datzelfde leven. Kipping berekende dat de kans dat er opnieuw leven zou ontstaan drie tot negen maal zo groot was als de kans dat dat niet zou gebeuren, maar de kans dat er daarna geen intelligent leven zou ontstaan is anderhalf keer zo groot als de kans dat



dat wel zou gebeuren. Ik ga er gemakshalve maar even van uit dat Kipping hier correct met de Bayesiaanse statistiek<sup>[2]</sup> is omgesprongen.

In navolging van Stephen Hawking stelt ook De Bruin dat leven, intelligenter dan het onze, een grote bedreiging voor ons zou kunnen inhouden<sup>[3]</sup>. Dat buitenaardse leven zou ons zomaar kunnen behandelen zoals wij varkens en kippen behandelen en dat zien we onszelf niet graag overkomen. Toch lijkt het mij zinvol dat we blijven zoeken naar dat statistisch zo voor de hand liggende buitenaards leven. Ons vermogen kennis op te doen en te vermeerderen vindt zijn oorsprong nu eenmaal in onze nieuwsgierigheid, die vanaf het prille ontstaan van intelligentie onlosmakelijk verbonden is met wat ons onderscheidt van andere dieren en planten. De kans dat we dat buitenaards leven ooit vinden lijkt mij echter bijna uitgesloten en dat heeft alles te maken met de uitdijning van ons heelal.

### Een kwestie van afstand

Die uitdijning is geen kwestie van sterrenstelsels die zich steeds verder verwijderen. Het is de ruimte zelf die uitdijt en sterrenstelsels van elkaar afduwt. Die uitdijings-snelheid is niet gebonden aan de lichtsnelheidslimiet. De relativiteitstheorie van Einstein heeft het over de bewegingssnelheid van materie door de ruimte en dat zal nooit sneller dan met de snelheid van het licht kunnen. Die hogere snelheden (sneller dan licht) overigens doen zich alleen voor buiten onze waarnemingshorizon. Hoe het ook zij, er komt een moment dat alleen ons Melkwegstelsel samen met het Andromedastelsel (die twee bevinden zich zozeer in elkaars nabijheid dat een samensmelting op termijn onvermijdelijk is) zich nog binnen onze waarnemingshorizon bevindt. En samen met de exponentieel toenemende verwijderingssnelheid van de rest van het universum betekent dat ook dat we vanaf een gegeven moment – immers gebonden aan de lichtsnelheid – niet meer buiten het Melkweg-Andromeda-stelsel zullen kunnen reizen. Noch van buitenaf bezocht kunnen worden.

Als we op zoek blijven gaan naar buitenaards leven, ligt het dus voor de hand alleen binnen ons

eigen Melkweg- of het Andromedastelsel te zoeken. Persoonlijk ervaar ik geen emoties bij het al dan niet bestaan van buitenaards leven. Als het er niet is, zal ik me er niet eenzamer door voelen. Is het er wel, dan zou ik het geweldig vinden als ik dat nog tijdens mijn eigen leven mee kan krijgen. Maar het lijkt er ondertussen wel op dat ons eigen intelligente bestaan verder ontwikkeld is dan ander leven binnen ons Melkweg- of Andromedastelsel. Was dat niet het geval, dan zijn we weer terug bij Fermi: waarom hebben ze ons dan nog niet gevonden?<sup>[4]</sup> Over dit onderwerp is overigens een interessant boek verschenen van wetenschapsjournalist van De Standaard Pieter van Dooren onder de voor de hand liggende titel *Waar zijn ze dan?*

Goed, het zou al geweldig zijn als we op een andere planeet meercellige organismen zouden aantreffen, speculeren over hoe buitenaards leven eruit zou kunnen zien is aan mij niet besteed. Hoewel? In de bijbel lezen we bij Genesis 1:26 dat we naar gods beeld en gelijkenis geschapen zijn. Dat zou dan qualitate qua ook voor buitenaards leven moeten gelden. Hm, erg waarschijnlijk lijkt dit alles me niet. We laten dit onderdeel van de discussie maar op het bordje van de paus en zijn theologen.

### Kennis en ethiek

De essentie van leven is blijven leven. Deze voortbestaansdrang drukt zich eerst en vooral uit in reproductie, het doorgeven van erfelijk materiaal in het nageslacht en het daarmee in stand houden van de soort. Anders gezegd: wat leeft, wil blijven leven. De mens uit het antropoceen, dat grappig genoeg ook in 1950 begon, is erin geslaagd zich aan de wetten van de evolutie te onttrekken en kan met behulp van onder andere *genetic engineering* (crispr cas) en kunstmatige intelligentie ingrijpen in tempo en richting van de ontwikkeling van de menselijke soort. Dat is even knap als griezelig. Beide kennisgebieden openen ongekende vergezichten maar hebben onmiskenbaar enorme ethische implicaties.

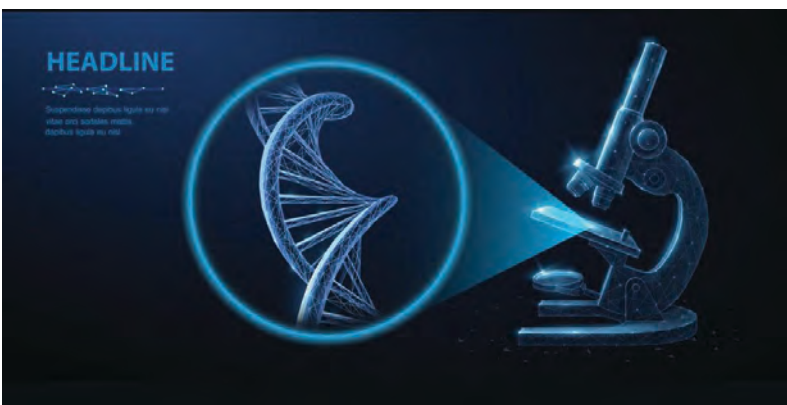
Een van de eersten die zich dat realiseerde was de Amerikaanse science-fiction auteur Isaac Asimov, die drie wetten van de robotica formuleerde<sup>[5]</sup>, waarna Robot Daneel Olivaw en Robot Giskard Reventlov (in het boek *Robots and Empire*) een Nulde Wet formuleerden:



**Nulde Wet:** Een robot mag geen schade toebrengen aan de mensheid, of toelaten dat de mensheid schade wordt toegebracht door zijn nalatigheid.

**Eerste Wet:** Een robot mag een mens geen letsel toebrengen of door niet te handelen toestaan dat een mens letsel oploopt behalve als dit de Nulde Wet zou schenden. (Deze formulering zal, zo vermoed ik, altijd tot discutabele beslissingen leiden.)

**Tweede Wet:** Een robot moet de bevelen uitvoeren die hem door mensen gegeven worden, be-



halve als die opdrachten in strijd zijn met de Nulde Wet of de Eerste Wet.

**Derde Wet:** Een robot moet zijn eigen bestaan beschermen, voor zover die bescherming niet in strijd is met de Nulde, Eerste of Tweede Wet.

Maar ook dit aspect laten we hier voor wat het is.

Vooralsnog heeft de mens zichzelf nog niet volledig ge-robotiseerd. Wie zich wil oriënteren op de 'ethische en morele implicaties van kunstmatige intelligentie' vindt met die zoekterm in google bijna negenhonderd artikelen. En inmiddels kan iedereen zich wel iets voorstellen bij die potentiële gevaren van algoritmes.

Laten we nog even terugkeren naar god. En laten we aannemen dat we in navolging van Vincent Icke<sup>[6]</sup> geen pogingen hebben ondernomen om ons heil elders te zoeken. Zelfs wanneer we erin zouden slagen ons klimaat te redden, staat ons roemloos einde allang vast: uiteindelijk zullen er op deze planeet geen leefbare condities meer gelden, de zon zal onze planeet verslinden en voor het zover is ons al hebben verbrand. Over dit proces heeft de Britse astronoom David Kipping een prachtige videodocumentaire op YouTube geplaatst onder de titel *Watching the end of the world*. Vanaf het moment dat de zon de aarde verslindt zullen er geen sporen meer zijn van ooit onze aanwezigheid. Wat is in vredesnaam de zin van dit alles geweest als we er op enig moment gewoon niet meer zijn en alle sporen van ons zijn uitgewist? Geen archief dat nog benaderd kan worden. En met ons is ook onze schepper voorgoed verdwenen.

Hoewel... dit laatste is niet logisch, onze schepper is immers de eeuwigheid, Antoine Bodar kan u dat haarfijn uitleggen. Tussen haakjes: dit is een extra bewijs van het bestaan van buitenaardse intelligentie. Want het ligt niet voor de hand dat god zich tevreden stelt met een stelletje levenloze planeten van gas of steen. Dus na het verdwijnen van de planeet Aarde met haar bewoners, moeten er wel andere schapen zijn die gehoed en geleid moe-

ten worden. Maar kom, we zullen ons eens over die eeuwigheid buigen. Wat kunnen we daar met de kennis van vandaag over zeggen?

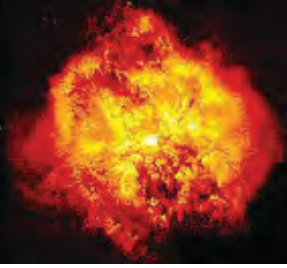
### Op weg naar het einde...

Tot nog toe heeft de wetenschap zich voornamelijk bezig gehouden met terugkijken. Waar komen we vandaan, wat is de geschiedenis van onze planeet, ons melkwegstelsel, ons universum? Wat gebeurde er precies vanaf het ontstaan van dit heelal, dat we gewoonlijk aanduiden met de term 'oerknal'? En wat speelde zich af vóór die oerknal? Het is verbazingwekkend hoeveel wetenschappers al hebben weten te ontsluiten en de kennis en vaardigheden die de natuurkunde, de biologie, de paleontologie, de chemie, de astronomie en de kosmologie ons hebben gebracht zijn even onvoorstelbaar en groots als nietig en ontoereikend. Vooralsnog zullen we het moeten doen met wat we wel weten en kunnen. En dat is al met al niet bepaald gering. Dat heeft er onder meer toe geleid dat steeds meer wetenschappers zijn gaan nadenken over wat onze kennis van onze geschiedenis ons kan vertellen over wat we van de toekomst kunnen verwachten.

Het Amerikaanse kennisplatform SEA heeft een fraaie documentaire op YouTube geplaatst met als titel *The End of the Universe*. De commentaarstem is niet de meest inspirerende maar voor het overige is het een fascinerende weergave van de mogelijke toekomst van ons heelal. Ook hier aandacht voor het feit dat andere sterrenstelsels zich sneller dan met de lichtsnelheid van ons verwijderen. Dit betekent dat er ten opzichte van ons een afstand is van waarvoor het licht ons nooit zal bereiken: de kosmische waarnemingshorizon, de grens die ons waarneembare heelal scheidt van de rest van het heelal, die wij nooit zullen kunnen zien of waarnemen. Zodra sterrenstelsels dit punt overschrijden, worden zij causaal losgekoppeld en zal er weinig hoop meer zijn op transport en communicatie en uiteindelijk zal zelfs elke vorm van waarneming wegvallen. Deze sterrenstelsels zullen verloren zijn en we zullen ze nooit meer zien. En het ergste is: meer dan 95% van de melkwegstelsels van het waarneembare universum heeft dit punt van geen terugkeer voor reizen en communicatie voor ons al overschreden,



## THE END OF THE UNIVERSE



allemaal vanwege de agressieve aard van die expansie van het universum. Maar wat is de oorzaak van dit soort expansie? Wel, we kennen de onderliggende mechanismen er niet van maar we noemen het donkere energie. Naarmate de hoeveelheid donkere energie het heelal blijft verlengen en uitdijen, zullen zelfs de dichtstbijzijnde sterrenstelsels de kosmische horizon overschrijden en binnen honderdvijftig miljard jaar zal alles voorbij onze lokale supercluster onzichtbaar en onwaarneembaar zijn geworden.

Dit gordijn van duisternis zal alles voorbij de grenzen van ons melkwegstelsel blijven opslokken en uiteindelijk zal het onmogelijk worden om te zeggen dat er iets bestaat voorbij de randen van Melk Dromeda zoals de samensmelting van de beide stelsels inmiddels is genoemd. Niets intelligents dat in dit post-intergalactische tijdperk tevoorschijn komt, zal ooit kunnen weten wat er voorbij het schijnbare einde van hun Melkweg ligt en dit zal in het hele heelal hetzelfde zijn. Bovendien heeft deze uitdijning en terugtrekking van het waarneembare heelal evenveel praktische problemen als existentiële nachtmerries tot gevolg met sterrenstelsels die buiten elkaars bereik worden gedreven, terwijl de huidige sterrenstelsels van het heelal zullen beginnen uit te sterven. Nieuwe sterren zullen zich ook niet meer kunnen vormen en de bestaande sterren zullen ofwel ineenstorten tot witte dwergen ofwel supernova's worden. Geleidelijk aan zullen de grote vuren van het heelal één voor één gedoofd worden, naarmate de sterrenstelsels waarin zij gevormd zijn ongebonden raken en vervolgens, 100 triljoen jaar in de toekomst, zullen de laatste langlevende rode en witte dwergen hun laatste brandstof opbranden en tot zwarte dwergen vervagen en het heelal zal zijn tweede<sup>[7]</sup> Donkere Tijd gaan beleven, die waarschijnlijk een eeuwigheid zal duren en één van de oersignaturen van het heelal zal het laatste zijn dat zal doven. De fotonen in de CMB (Cosmic Microwave Background) zullen verder vervagen en uiteindelijk onwaarneembaar worden. De nagloed van de oerknal zal niet meer gloeien.

Het uiteindelijke lot van het universum kunnen we nog niet kennen maar er zijn tot nog toe vier theorieën ontwikkeld die een mogelijk scenario opleveren en ik beperk me hier gemakshalve tot de Amerikaanse benamingen voor deze scenario's: de Big Crunch, de Big Freeze, de Big Rip en de Big Change.

### The End is Big

In de **Big Crunch** (die als het minst waarschijnlijke scenario wordt beschouwd) zou de uitdijning van het heelal tot stilstand komen en zou het weer gaan krimpen. Als gevolg daarvan zouden overal melkwegfusies kunnen ontstaan maar tegelijkertijd zouden de dichtheid en de temperatuur in het heelal stijgen. In zo'n steeds kleiner

wordend heelal zouden alleen zwarte gaten kunnen overleven maar die zouden eerst elkaar opslokken om als laatste de ruimte-tijd te verorberen en te eindigen in een oneindig kleine en dichte singulariteit. Sommigen menen dat er daarna een nieuwe cyclus zal ontstaan, anderen lijkt dat onwaarschijnlijk.

In de **Big Freeze** blijft het heelal afkoelen tot onder de grens waar nog nucleosynthese op kan treden. Men noemt dat de warmtedood ofwel the Big Freeze. Warmte is een product van energie, materie in het universum heeft een soort energie nodig, hetzij direct of indirect, om dingen te laten gebeuren en elk proces dat arbeid verricht en energie gebruikt, geeft restwarmte af. Deze processen verlopen op een manier die de beschikbaarheid van de resterende energie tijdens de energieoverdracht vermindert. Energie stroomt van een geconcentreerde vorm die kan worden gebruikt naar een verspreide vorm die nutteloos is. Als er geen nieuwe energie kan worden gecreëerd, zal het deel van de energie van het universum dat wordt verspild – we noemen dat zijn entropie – blijven toenemen. In de verre toekomst, nadat de laatste zwarte gaten zijn verdampt, zal alle energie in het universum zich in deze verspreide toestand bevinden. De entropie zal maximaal zijn en er zal geen temperatuur-energiegradiënt zijn om informatieverwerking mogelijk te maken. Simpel gezegd: er zal nooit meer iets kunnen gebeuren: materie zal geleidelijk uiteenvallen in straling over een lange tijd en het hele universum zal bestaan uit een lichte wolk van fotonen en zelfs dit zal uiteindelijk met de tijd vervallen. De grote bevriezing zal het heelal op een fractie van een graad boven het absolute nulpunt brengen en op dat punt zal het een homogeen, dun skelet zijn. Donkere energie zal dit dode onherkenbare heelal tot onbeschrijflijke afmetingen doen uitdijen en misschien zal het daar voor eeuwig blijven hangen. De ijskoude donkere lege ijle.

In de **Big Rip** is de dichtheid van donkere energie aanvankelijk zeer laag, maar als deze in de loop van de tijd toeneemt, dan komt er een tijd waarin zij dichter wordt dan de structuren van de kosmos, zoals sterren, melkwegstelsels en planeten. Dan zal de zwaartekracht niet langer in staat zijn de structuur bijeen te houden en zullen de objecten tot in hun atomen uiteengereten worden. Dit betekent dat op een bepaald moment in de toekomst de donkere energie een dichtheid zal overschrijden waarbij sterrenstelsels onbegrensd onstabiel beginnen te worden en de planetaire systemen van deze sterren zullen dan verstrooid raken en dan zou de dichtheid van donkere energie die van planeten overschrijden en wordt elke ster, planeet en maan uiteen getrokken tot op atomair niveau en vervolgens tot ongebonden elementaire deeltjes en het uitdijende heelal zou zo volumineus zijn dat geen enkel elementair deeltje ooit nog een ander elementair deeltje zou tegenkomen. Het heelal zal volledig worden verscheurd tot in zijn fijnste pixels, zoals sommigen hebben gespeculeerd dat zelfs de ruimte-tijd zelf zou scheuren en zou ophouden te bestaan. Donkere energie is niet onze vriend, of het nu om de Big Freeze of de Big Rip gaat, het betekent dat het universum ongeschikt wordt voor leven en misschien zelfs zijn eigen bestaan.

In de **Big Change** is het mogelijk dat ergens een willekeurige anomalie een keten van gebeurtenissen heeft veroorzaakt die het heelal nu als een soort kanker heeft

getroffen. Dit is allemaal te danken aan een theoretische kettingreactie genaamd Vacuumval. Alles in het heelal wil zijn vacuümtoestand bereiken, ook wel bekend als een stabiele toestand met zo weinig mogelijk energie. Dit vacuüm zou zich naar buiten uitbreiden met de snelheid van het licht terwijl het deze enorme hoeveelheid potentiële energie vrijgeeft, alles wat het overspoelt volledig vernietigt en alles binnen zijn grenzen versnipperd achterlaat tot aan zijn elementaire deeltjes. In dit nieuwe vacuümuniversum zouden de wetten van de fysica worden overschreven, waardoor de eigenschappen van elementaire deeltjes en de manier waarop zij op elkaar reageren, volledig zouden veranderen. Chemische processen en informatieverwerking zouden onmogelijk zijn en er zouden zich geen atomen en moleculen kunnen vormen in een dergelijke omgeving. Het beangstigende van deze theoretische bubbels is dat ze overal kunnen zijn en op elk moment kunnen beginnen. Er kunnen zich op dit moment al bubbels van echt vacuüm bevinden die hun omgeving verslinden maar te ver weg zijn om ons ooit te storen. Zelfs als een daarvan ons zou opslokken, zouden we het nooit zien aankomen. Alles zou gewoon worden uitgewist en ontbonden tot aan elementaire deeltjes en een kosmische uitwaaiing.

### Eeuwige duisternis

Over juist dit onderwerp, de toekomst of het lot van het heelal, heeft natuurkundige en wetenschapsjournalist Ans Hekkenberg een zeer interessante publicatie verzorgd onder de titel *R.I.P. Heelal*, uitgegeven bij Kosmos. Interessant is de formulering dat we donkere energie niet als een vriend kunnen beschouwen. In alle vier de scenario's is er niet langer sprake van condities waarin leven zoals we dat nu kennen, zal kunnen voortbestaan. Onze habitat zal aanvankelijk uit nog slechts onze eigen Melkweg bestaan en iedere relatie met de rest van het heelal is voor ons volkomen verdwenen. Tussen die situatie en het einde van het heelal voltrekken zich processen waarin er voor ons geen plaats meer is, net zoals er voor de mens ook geen plaats meer is op de planeet Aarde, lang voordat deze zal worden verzwolgen door de zon. Er is aan het einde van de rit nog slechts een stervenskoude duisternis waar een levend organisme niet kan ontstaan, bestaan of voortbestaan. Als we ons proberen voor te stellen dat de mens of de opvolger van de mens in ruimteschepen door het universum doolt op zoek naar nieuwe huisvesting, zoals in Star Trek of Star Wars, dan zal die dolende mens al weten dat de tocht vergeefs is. We zijn allemaal een Wandelende Jood geworden, onze diaspora eindigt in die ijsskoude donkere lege ijltje.

Laten we terugkeren naar het hier en nu en onze god van de eeuwigheid. Als die god geen genoegen neemt met slechts dode planeten van steen of gas maar gelukkig op verschillende planeten in verschillende sterrenstelsels nog organisch leven aantreft waarover die god heersen kan, uiteindelijk zal ook die god zich neer moeten leggen bij het lot van het universum waarvan we weten dat het leeg, koud en donker is. En dan is die god aan het einde van de dag toch ook maar een gewone sterveling gebleken: *you can't fuck physics*. En het grappige is dat de spelregels van die natuurkunde door diezelfde scheppende god bedacht zijn. Hoe logisch en geloofwaardig is een god die spelregels bedenkt die ten langen

leste tot zijn eigen ondergang zullen leiden? Welke grandeur of schittering kleeft er nog aan een god die net als wij sterfelijk blijkt te zijn? De kosmos verschrompelt uiteindelijk tot de contouren van een klassiek Grieks drama.

#### Bronnen

<https://nick-lane.net/>  
<https://www.nicklongrich.com/>  
[https://nl.wikipedia.org/wiki/Enrico\\_Fermi](https://nl.wikipedia.org/wiki/Enrico_Fermi)  
<https://www.spacepage.be/artikelen/buitenaards-leven/de-zoektocht-naar-leven/frank-drake-en-zijn-formule>  
<http://www.davidkipping.co.uk/>  
<https://www.youtube.com/c/fermilab>  
<https://www.youtube.com/c/TheSimplySpace>  
<https://www.youtube.com/c/SEAmidia>  
<https://www.youtube.com/c/ScienceTime24>  
<https://www.youtube.com/c/HistoryoftheEarth>  
[https://www.youtube.com/results?search\\_query=cool+worlds](https://www.youtube.com/results?search_query=cool+worlds)  
[https://www.youtube.com/results?search\\_query=science+time](https://www.youtube.com/results?search_query=science+time)  
[https://nl.wikipedia.org/wiki/Drie\\_wetten\\_van\\_de\\_robotica](https://nl.wikipedia.org/wiki/Drie_wetten_van_de_robotica)  
 SEA: The End of the Universe <https://www.youtube.com/watch?v=fdFf5PRPE9g>  
 COOLWORLDS: Watching the end of the world <https://www.youtube.com/watch?v=p9e8gNNe3L0>  
 Ans Hekkenberg: Pocket Science 11 – R.I.P. Heelal (Uitgeverij Kosmos)  
 Pieter van Dooren – Waar zijn ze dan? (Uitgeverij Sterck & de Vreese)  
 Ellen de Bruin – Nul andere beschavingen – of miljoenen, NRC 27 augustus 2022

[1] Denk aan de korrelige opnames die het Amerikaanse Ministerie van Defensie in 2020 vrijgaf als officiële bewijzen van UFO's. De opnames waren afkomstig van Amerikaanse marine piloten in 2004 en 2015.

[2] Moderne statistiek waarbij kansen voortdurend worden herzien op basis van beschikbaar gekomen nieuwe informatie.

[3] In Reisbureau Einstein schreef Vincent Icke een briljante passage waarin hij overtuigend betoogde dat buitenaards leven per definitie vredelievend zou zijn.

[4] Als die UFO's daadwerkelijk van vreemde beschavingen afkomstig zouden zijn, dan zouden die beschavingen wel eens verder kunnen zijn dan wij. Om een of andere reden hebben ze het dan niet de moeite waard gevonden "to take a closer look".

[5] Ook dat gebeurde in 1950

[6] Op 10 februari 2021 verklaarde Icke in het radioprogramma Dit is de dag dat de mens niks te zoeken had in de ruimte.

[7] De eerste Donkere Tijd van het heelal voltrok zich gedurende de eerste 400 miljoen jaar van het universum, toen de sterren nog geboren moesten worden.



# Het kenmerk van alle wereldreligies: Een continu streven naar wereldlijke macht

door *Harry Ansems*

In dit artikel zal het voornamelijk gaan over het christendom en zijn lange traditie van streven naar wereldlijke macht. Het korte bestek van dit artikel laat eenvoudigweg niet meer toe. Dat wil niet zeggen dat het kenmerk van de andere wereldreligies wezenlijk anders is. Integendeel, ook de andere wereldreligies, islam, jodendom, hindoeïsme en boeddhisme kennen in feite door de eeuwen heen als hoofddoel uitbreiding van de totale macht over het leven van hun onderdanen en zelfs ook over het leven van de zogenaamde ongelovigen. De geestelijke leidsmannen van al die gevestigde religies beroepen zich er wel voortdurend op dat zij in staat zijn de geestelijke gesteldheid van eenieder te verheffen en daardoor een grotere gelukzaligheid en een gunstig hierna-

den van Rome, wat hem tot alleenheerser van het westen maakte. Kort daarop werd het Edict der Verdraagsaamheid gesloten tussen Constantijn en de christelijke bisschoppen, waarbij de christenen de volle vrijheid kregen om hun godsdienst te beoefenen. Daar bleef het niet bij. Constantijn wist van de samenwerking met de christenen een bruikbaar politiek instrument te maken. De samenwerking pakte voor beide partijen zeer gunstig uit. In 314 liet bisschop Silvester zich in Rome door Constantijn benoemen tot hoofd bisschop van zijn keizerrijk. Dit was in feite het begin van het pausdom. De eerste paus was dus niet door god aangesteld, zoals veel traditionele christenen nog steeds denken, maar door een wereldlijke machthebber. De geloofsproblemen liet de kei-

en de keizer van het Heilige Roomse Rijk. Het was toen al heel ongebruikelijk dat een paus opriep tot een militaire strijd. Toch gebeurde het. De deelnemers aan dergelijke kruistochten bestonden voornamelijk uit edelen en ridders, die uit puur eigenbelang meegingen. Velen waren hun land kwijtgeraakt als gevolg van het feodale systeem. Er was bij hen grote ontevredenheid en armoede, terwijl de Heilige Kerk, de kardinalen en de kloosters baadden in weelde. De paus wilde de toenemende onvrede voorkomen door aan de kruisvaarders de vrije hand te geven om in het oosten te roven en te plunderen.

In de geschiedenis hebben de pausen nooit een scheiding van kerk en staat erkend. Integendeel, zij eigenen zich het oppergezag toe over het leven van de burger. In pauselijke encyclieken wordt voortdurend benadrukt dat het kerkelijk gezag de enige leidraad is voor het maatschappelijk leven. De gelovigen wordt voorgehouden dat zij de christelijke beginselen ook dienen uit te dragen in de politiek en in het overheidsbestuur. In de encycliek *Syllabus Errorum* van 1864 keert paus Pius IX zich tegen de moderne stromingen van zijn tijd: "Wie de grondgedachten van de democratie aanhangt, wie de vrije meningsuiting voorstaat, wie gelooft in de aanspraken van de wetenschap op waarheid, hij zij vervloekt". Zes jaar later wordt dit laatste punt op het Vaticaans Concilie nog eens bevestigd in de volgende bewoordingen: "Wie beweert dat de leerstellingen van de Kerk ooit enig licht kunnen ontvangen van de wetenschap, zo dat er op het geloof een correctie ontstaat, hij zij vervloekt."

Tijdens het pontificaat van Pius XI werd een concordaat gesloten tussen de katholieke kerk en het fascistische regiem van Mussolini. Voor het ontstaan van haar vroegere Staat (tijdens het bewind van koning Victor-Emmanuel) ontving de kerk 1.750.000.000 lire. Tevens kreeg de paus een enclave van vierenvertig hectare, Vaticaanstad in het hart van Rome, die de pausen een wereldse autonomie verschaftte. Hierdoor kon het Vaticaan diplomatieke en politieke betrekkingen aangaan met andere landen.



maals mogelijk te maken. Daarbij zou de materiële wereld hen eigenlijk niet interesseren. De werkelijkheid is echter geheel anders, zoals de geschiedenis en ook de hedendaagse praktijk leren.

## **De wereldreligies erkennen geen scheiding van kerk en staat**

Het eerste bondgenootschap tussen de kerk der christenen en een sterke wereldlijke leider dateert al vanaf de nadagen van het Romeinse Rijk. Aanvankelijk werden de vroege christenen nog sterk door de Romeinse leiders vervolgd. Echter op 28 oktober 312 versloeg de Oost-Romeinse keizer Constantijn zijn West-Romeinse rivaal bij de Milvische brug, ten noor-

zer toen over aan kerkelijke rechtbanken, waaraan hij dezelfde macht toe-kende als aan de burgerlijke rechtbanken.

Het kwam er in het vervolg op neer dat de kerkelijke autoriteiten van elke maatschappelijke gedraging wel een geloofsprobleem konden maken. Wie geen christen wilde worden, kon als ketter worden gemarteld. Vrouwen, die zich wat eigenzinnig gedroegen, konden – in latere eeuwen – wegens vriendschap met satan als heks ter dood worden gebracht.

De periode van de kruistochten is een studie op zich waard, maar kan in dit bestek maar kort worden aangestipt. Op de achtergrond speelde een competentiestrijd tussen paus Urbanus II

Over de dubieuze rol vervolgens van paus Pius XII in de Tweede Wereldoorlog is al veel gezegd. Geen woord van protest tegen de aanvalsoorlogen van Hitler, de jodenvervolgving en andere onmenselijke gruweligheden van het fascistische regiem. Dit gaat veel verder dan alleen maar zwijgen. Benadrukt moet worden dat het nalaten een standpunt in te nemen hier in feite gelijk staat aan het innemen van een standpunt. Zeker als de kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders zich ook nog meermaals laten fotograferen, terwijl zij in gesprek zijn met vertegenwoordigers van een misdadig regiem, dan kunnen de gezagsgetrouwe gelovigen toch niet anders dan concluderen dat er op dat regiem niets is aan te merken en dat het alle respect verdient. Het is meer dan duidelijk dat de Kerk er alles aan gelegen was om hoe dan ook een goede relatie met de wereldlijke machthebbers te blijven onderhouden, hoe verdorven die machthebbers ook waren. Priesters, die toch protesteerden tegen het onrecht, werden op geen enkele wijze door het Vaticaan in bescherming genomen. Dezelfde gedragslijn zien we overigens ook weer terug in het verleden van de huidige paus Franciscus, die als overste van de Jezuïeten in Argentinië geen enkel openlijk protest liet horen tegen het misdadige regiem van Videla en zelfs niet eens protesteerde toen ook priesters om politieke redenen werden ontvoerd of vermoord.

### **Het christendom en de houding tegenover vrouwen**

Na het voorgaande moeten wij voor de volledigheid nog de vraag stellen of de protestantse kerken na de afscheiding van de Rooms-katholieke kerk wellicht gematigder zijn geweest met betrekking tot het nastreven van wereldlijke macht. Dat blijkt geenszins het geval. In bepaalde opzichten zijn zij zelfs nog fanatieker, met name door het voortdurend selectief en eenzijdig aanhalen van bijbelteksten in zuiver maatschappelijke kwesties als kiesrecht, seksualiteit, levenseinde en vrouwenrechten. En neem de USA, waar het in veel staten praktisch onmogelijk is een politieke carrière op te bouwen zonder uiterlijk

vertoon van godvruchtigheid en bijbehorend kerkbezoek. En neem de Anglicaanse kerk waar het staatshoofd tevens hoofd van de kerk is.

Kerkelijke gezagsdragers zijn altijd bang geweest voor de intuïtieve kracht van de vrouw en de invloed die zij in het openbare leven zou kunnen uitoefenen. En wat is dan gemakkelijker dan een beroep te doen op de bijbel, die geheel is geschreven in primitieve tijden toen de enige rol die aan vrouwen werd toebedacht bestond in het dienen van de man en het baren van kinderen? Het kwam de mannelijke machthebbers natuurlijk goed uit dat zij hun gezag en ook hun vermogen niet hoefden te delen met vrouwen. En we kunnen er niet aan voorbijgaan dat die machtspositie in het verleden heel veel mannen wel heeft aangesproken.

Volgens de bijbelaanhangers zijn man en vrouw voor elkaar geschapen. Het is de wens van God dat man en vrouw een verbond sluiten voor de rest van hun leven, bezegeld in het "heilig" sacrament van het huwelijk. De basis is (volgens de heren der schepping) al gelegd in het boek Genesis. De vrouw is geschapen uit een onderdeel van de man (zijn rib) en is dus ook voorbestemd om de man slechts onderdanig te zijn.

Toch werd de rol van de vrouw ook als zeer nuttig beschouwd, want zij was als moeder een zeer geschikt middel om uitbreiding te geven aan het ledenbestand van de kerk. Het sacrament van het huwelijk was het definitieve sluitstuk van de onderdrukking van de vrouw, want in de ceremonie staat uitdrukkelijk omschreven "Gij zult uw man onderdanig zijn en u voorbereiden op het moederschap".

Bij de islam en het jodendom komen we gelijklopende bepalingen tegen. Zowel priesters, imams als rabbijnen hebben van oudsher de taak er bij de echtelieden aan te dringen op continue uitbreiding van de gezinnen. En op deze wijze is tevens het grote succes te verklaren van de christelijke politieke partijen na de invoering van het algemeen kiesrecht. In de politiek gaat het gewoonlijk niet om de kwaliteit van de meningsvorming, maar wel om de kwantiteit van de stemmen.

Bij het "heilig" sacrament van het huwelijk past ook prima dat een scheiding niet is toegestaan. Dat legt weliswaar alle druk op de vrouw, die zelfs van een gewelddadige en overspelige man niet mag scheiden en haar man onder alle omstandigheden moet blijven verzorgen, maar het is wel gunstig voor de opbouw van een uitgebreid nakomelingschap. Voor de man is een scheidingsverbod veel



Jan Brueghel de Oude en Peter Paul Rubens - Het aards paradijs met de zondeval van Adam en Eva; ca. 1615

minder erg. De bijbel verbiedt niet om er concubines op na te houden. Het was dan ook vanzelfsprekend dat veel rijkere mannen en ook pausen en bis-

schoppen er in het verleden een of meerdere maîtresses op nahielden.

En dan hebben we het nog niet gehad over het celibaat in de roomse kerk en over het feit dat vrouwen geen belangrijke kerkelijke functies mogen vervullen. Het celibaat ontslaat priesters en kloosterlingen van de plicht om voor kinderen te zorgen, zelfs als zij deze wel verwekt mochten hebben. Het celibaat is voor kerkelijke instellingen en kloosters ook een gedegen middel gebleken om een groot vermogen op te bouwen. Er komen immers wel arbeidsinkomsten, erfenissen en giften binnen, maar de kosten om vrouwen en kinderen te onderhouden hoeven nooit gemaakt te worden. In 1977 was er nog weinig veranderd. Toen verordende paus Paulus dat een vrouw geen priester mocht worden "omdat onze Heer een man was".

De islam kent in de verschillende landen nogal wat uiteenlopende en allesbehalve transparante regelingen als het om de positie van de vrouw gaat. Maar wat al die regelingen wel gemeenschappelijk hebben is dat het vrouwen uiterst moeilijk wordt gemaakt om maatschappelijk als volwaardig burger te functioneren. Het uitoefenen van politieke of bestuurlijke functies is in de meeste islamitische landen niet toegestaan. Wil een vrouw echtscheiding aanvragen, dan wordt haar aanvraag doorgaans beoordeeld door een commissie van "wetsgeleerden" die uitsluitend uit mannen bestaat. Een bruidsschat zal zij moeten terugbetalen, waartoe zij zelden in staat zal zijn omdat haar man met die bruidsschat kon doen wat hij wilde. Uiteraard zal de desondanks toch gescheiden vrouw voor de rest van haar leven door familie en bekenden conform de religieuze moraal als een uitgestotene worden beschouwd. En ook hier geldt dat de positie van de man bij een ontworcht huwelijk hemelsbreed verschilt met de positie van de vrouw. Krachtens isla-



Recife, de eerste havenplaats op het westelijk halfrond waar slaven werden verhandeld

mitisch recht mag een man zijn vrouw verstoten, als hij dat wil. Maar die noodzaak zal er vaak niet eens zijn, aangezien hij krachtens hetzelfde recht er tot vier wettige echtgenoten op na mag houden.

### **De koloniale onderdrukking en slavernij**

In de 17e en vroege 18e eeuw vormden de behoudende christelijke geloofsgemeenschappen voor de koloniale elite vooral een middel om zich door strenge godsdienstige normen te onderscheiden. Zo werd met name in Amerika maar bijvoorbeeld ook in Suriname een regelmatig beroep gedaan op het Oude Testament om slavernij als een natuurlijke en volkomen gerechtvaardigde toestand voor te stellen. Derhalve moet er voor de blanke plantage-eigenaren in principe ook geen enkel beletsel zijn geweest om in navolging van de oudtestamentische aartsvaders er meerdere zwarte concubines op na te houden naast de wettige (witte) echtgenote. Maar ook toen het proces dat uiteindelijk leidde tot afschaffing van de slavernij in de 2e helft van de 18e eeuw eenmaal op

speelden daarbij geen enkele rol van betekenis of boden door hun behoudende politieke opstelling juist tegenwerking. In Nederland waren eerder al verlichte vrijdenkers als Hugo de Groot en Baruch Spinoza door hun religieuze omgeving vergeuisd en uitgestoten. En terwijl in Gr. Brittannië de slavernij al in 1833 voor het gehele koninkrijk werd afgeschaft, werd in Suriname de slavernij eerst in 1863 afgeschaft, waarna nog een overgangperiode van 10 jaar volgde van gedwongen tewerkstelling van de voormalige slaven op contractbasis.

Natuurlijk hebben de vele christelijke bestuurders en zendelingen wereldwijd ook wel zekere vormen van beschaving en onderwijs naar de koloniën gebracht. Primitieve gebruiken als stammenstrijd en kannibalisme werden verboden. Maar met name bij de christelijke zendelingen en missionarissen stond toch voorop om onder de gekleurde medemens zieltjes te winnen voor het christelijke wereldrijk. Het kwam bovendien veel behoudende bestuurders goed uit dat de inheemse onderdanen geleerd werd om hoe dan ook onderdanig en dankbaar te zijn tegenover het wettige gezag.

Waartoe heeft dit alles uiteindelijk geleid? De meeste Afrikaanse landen vervielen na de dekolonisatie in een negatieve spiraal van geweld en machtsmisbruik. Van de zogenaamde christelijke ethische waarden was weinig of niets meer te merken. In Zuid-Amerika bleef weliswaar een heilig ontzag overeind voor de door Spanjaarden en Portugezen geïmporteerde katholieke rituelen en gebruiken, maar tevens vierden bloedige burgeroorlogen, uitbuiting en machts-

gang was gekomen in de Verenigde Staten en in Europa, is het verbijsterend om te constateren hoe weinig de christelijke waarden daartoe hebben bijgedragen. In Gr. Brittannië en in Amerika hebben wetenschappers als John Locke, Jeremy Bentham en Benjamin Franklin de discussie op gang gebracht. In Frankrijk waren het de verlichtingsfilosofen die de vrijheid van iedere mens opeisten. De katholieke kerk en de protestantse kerken



misbruik hoogtij. In Indonesië volgde na de dekolonisatie een hardhandige onderdrukking van minderheden en uiteindelijk werd door de bevolking, die geen enkel goed gevoel had overgehouden aan de waarden van het christendom, gekozen voor de islam. Was de bevolking van de vroegere koloniën niet veel beter af geweest als zij destijds door de christelijke missionarissen en zendelingen was onderwezen in echte wetenschap, in democratie en in praktische humanitaire waarden in plaats van bijbelse mythen en andere bovennatuurlijke zaken?

### **Conservatieve kerkelijke krachten streven nog steeds naar wereldlijke macht**



Wijnen Pim Fortuyn sprak nog vol lof over de joods-christelijke traditie waaraan de Nederlandse samenleving haar beschaving te danken zou hebben. Hoe ver kun je er naast zitten? Het is met name de christelijke traditie die zich in de loop van de eeuwen steeds hardnekkig verzet heeft tegen elke vorm van moderniteit, wetenschap en humanitaire verlichtingsidealen. Waarom zijn Nederland en ook het merendeel van de westelijke landen er dan wat betreft democratie en mensenrechten uiteindelijk toch beter van afgekomen dan bijvoorbeeld de grieks-orthodoxe gebieden, de islamwereld en het boeddhistisch-hindoeïstische werelddeel? Het antwoord is simpel: In West-Europa en ook Noord-Amerika hebben de christelijke instituties ondanks hun aanvankelijk heftig verzet het niet kunnen winnen van de verlichtingswaarden en van de wetenschap en stap voor stap hun rigide bijbelse opvattingen moeten prijsgeven. Zelfs de katholieke kerk erkende ten langen leste de meeste wetenschappelijke verworvenheden op het gebied van astronomie,

biologie en evolutie. In de meeste Arabische en Afrikaanse landen, Rusland, China, Iran, Pakistan en Afghanistan is daarvan geen sprake. Er is daar een lange voorgeschiedenis van indoctrinatie, onderdrukking en uitsluiting van kritische denkers, die nog steeds voortduurt. Behoudende religieuze en dogmatische krachten, zijn als het ware ingeslepen in de huidige cultuur. Daarbij worden rationele en wetenschappelijke argumenten in het politieke klimaat niet geaccepteerd.

Maar terug naar de christelijke kerken. Ook als zij officieel geen wereldlijke macht meer hebben, zijn hun conservatieve krachten toch nog volop van invloed op de seculiere maat-

schappij. Neem het feit dat Rome en christelijke politieke groeperingen in Europa en Amerika nog steeds willen bepalen hoe mensen met hun seksualiteit moeten omgaan, evenals met de agenda over leven en dood.

Van oudsher is de rooms-katholieke kerk een organisatie met een eenhoofdige leiding. Die eenhoofdige leiding is er natuurlijk op getraind om sympathiek en begripvol bij alle lagen van de bevolking over te komen. Minder bekend is dat dezelfde eenhoofdige leiding (de paus) wel veelvuldig gebruikmaakt van een keihard bestuursapparaat, de Romeinse Curie, waarin vooraanstaande kardinalen zitten hebben.

In feite is dit een uiterst gesloten en ondoorzichtig bolwerk, aldus de Nederlandse onderzoeker Maurits Prins (Het bedrog van Rome, 2018). Zo beschikt de Curie over een eigen geheime dienst Opus Dei. Deze dienst beschikt weer over een groot internationaal netwerk, waarvan vooraanstaande politici, bankiers, ondernemers en

zelfs leden van illegale organisaties deel uitmaken.

Ook in het moderne Nederland is er nog lang geen strikte scheiding van kerk en staat. Dit is het gevolg van het feit dat lange tijd de christelijke politieke partijen de dienst uitmaakten in ons staatsbestel en de wetgeving geheel naar hun hand konden zetten. Het probleem waar we nu mee zitten is dat een aantal religiebevoordelende en dus discriminatoire wetsartikelen zijn verankerd in de grondwet. Zo wordt godsdienstonderwijs (met inbegrip van de extreme vormen daarvan) feitelijk gefinancierd door de staat en genieten kerkelijke instellingen allerlei fiscale vrijstellingen. Voor grondwetswijziging is uiteindelijk een 2/3

meerderheid nodig van de leden van zowel Tweede als Eerste Kamer. Daar zijn we helaas nog niet aan toe. De christelijke partijen zullen zich met hand en tand verzetten maar bovendien ook kunnen profiteren van niet-christelijke partijen die er voor zullen kiezen de lieve vrede in een coalitie te bewaren.

Overigens is het zo mogelijk nog erger gesteld bij onze Duitse oosterburen, waar de staat van oudsher de gehele incasso en administratie van de lidmaatschapsgelden van de

kerken op zich genomen heeft. Kerkuitreders kunnen daar slechts na een omslachtige procedure vrijstelling van die verplichte bijdragen verkrijgen.

### **Conclusie**

Er is op zich niets mis met religieuze of spirituele gevoelens. Het behoort nu eenmaal bij de menselijke natuur om emoties en verlangens te hebben naar verheffing, uittreding uit het alledaagse, overgave, paradijselijke idealen. Om compleet mens te zijn dient er natuurlijk wel altijd een bepaalde balans te zijn tussen het emotionele en het rationele.

Er is daarentegen, zo bewijzen de geschiedenis en ook de hedendaagse praktijken, wel heel veel mis met de gevestigde institutionele wereldreligies. Voorzover zij nog steeds politieke en wereldlijke macht najagen en daarbij op grote schaal misbruik maken van kwetsbare individuen, minderheden en andersdenkenden, verdienen zij geen enkel respect.



## Duitse gezondheids-minister tegen homeopathie

door **Anton van Hooff**

Ik houd steeds mijn hart vast als geleerden de politiek ingaan. Plasterks ministerschap van onderwijs noch dat van binnenlandse zaken was een succes. Ik heb er een hard hoofd in of Dijkgraaf en Kuiper iets van hun portefeuilles wetenschap, respectievelijk gezondheid, weten te maken. Wetenschappers hebben namelijk ingebouwde gebreken, ze zijn ofwel te overtuigd van hun gelijk om ervan af te stappen of ze blijven twijfelen.

Kuipers Duitse collega **Karl Lauterbach**, Bondsmi-nister voor gezondheid, lijdt aan deze manco's. Ieder keer vertelt hij wat er eigenlijk moet gebeuren, maar even later moet hij afzien van zijn dierste voornemens. De man voldoet trouwens in veel opzichten aan het model van een geleerde, door zijn uiterlijk en zijn metalige stem. Het zal ook wel niets worden met zijn jongste standpunt, vertolkt in *Der Spiegel* van 6/10, dat homeopathische middelen eigenlijk niet horen te worden vergoed door de zorgverzekering. Ieder bewijs voor de werking van die extreem verdunde sapsjes en zalfjes ontbreekt. Het past niet in een wetenschappelijk gebaseerd gezondheidssysteem dat middel-tjes die hoogstens een placebo-effect hebben, worden betaald door de 'Krankenkasse'.

Moed kan Lauterbach niet ontegd worden om dit te verkondigen in het land waar het wemelt van Heilpraktiker en homeopathische apotheken. In het jaar 2018 werd



daar voor ongeveer 670 miljoen euro aan homeopathisch spul afgezet.

Wat een storm zal er opsteken! Lezersbrieven zullen getuigen van de wonderbaarlijke werking van juist dit ene homeopaticum. De babbelprogramma's ('talkshows')

hebben weer voor weken stof. Gelijk krijgt Lauterbach natuurlijk niet. Juist in de sterk vergrijsde Duitse samenleving worden de gevoeligheden van de oudjes, doorslaggevend stemmee, ontzien. Maar het is toch maar weer eens gezegd dat homeopathie kwakzalverij is.



## WERELDS NIEUWS

door **René van Elst**

### Geen bijbelverzen bij mijn oratie!

Maartje Raijmakers is in 2018 als hoogleraar op het gebied van opvoeding en onderwijs benoemd aan de Vrije Universiteit (VU) te Amsterdam. Zij was ook al hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Als nieuwe hoogleraar bij de VU had zij een oratie, een inaugurele rede, moeten houden. Ook zou zij in haar functie promoties moeten voorzitten. Zij heeft daar, volgens een bericht in Trouw van 12 oktober, tot nu toe van afgezien, omdat

zulke evenementen aan de VU worden verlevendigd met bijbelverzen. Zij is verklaard atheïst en vertelt dat dat bij de sollicitatie en ook later ter sprake is gekomen en dat steeds is gezegd dat het geen probleem was. Het college van decanen kijkt nu naar andere oplossingen. Van die kant wordt gezegd dat de meeste studenten en medewerkers van de VU niet religieus zijn (!), maar het gebruik van religieuze teksten wel best vinden.

Als vrijdenkers zien wij graag dat iemand openlijk voor zijn/haar atheïsme uitkomt. Toch zou je kunnen



zeggen dat iemand die bij de VU wil werken, de daar viagerende tradities dan maar voor lief moet nemen. Eventueel kan zo iemand van binnenuit geleidelijk verandering proberen te realiseren. Wat denkt u?

### ***Is het (alleen) de schuld van de moslims?***

Volgens een artikel van Lody van de Kamp, een orthodox-joodse rabbijn, van 15 oktober in/op De Kanttekening, heeft de burgemeester van Amsterdam een brief gestuurd aan 'alle moskeebestuurders van de stad'. Het is een uitnodiging voor een overleg op 17 oktober tussen die besturen en de burgemeester over 'de bescherming van de LHBTIQ+-gemeenschap en over de bijdrage die moskeeën kunnen leveren om die veiligheid van deze groep te versterken.' De burgemeester zou ook graag zien dat de moskeeën een verklaring ondertekenen waarin ze geweld tegen LHBTIQ+-personen veroordelen en steun uitspreken voor de slachtoffers van discriminatie en geweld jegens die groep.

Van de Kamp stelt dat er wel meer groepen zijn, zoals extreem rechts of streng-christelijken, die het moeilijk hebben met deze gemeenschap en dat de islamitische medelanders met deze uitnodiging tot zondebok worden gemaakt. Hij vindt dat het stadhuis moslims discrimineert om discriminatie van een andere groep tegen te gaan.

Trouw van 16 oktober meldt dat de Amsterdamse moskeeën het discriminerend en verwerpelijk vinden dat alleen zij als moslims zouden moeten bewijzen dat zij tegen strafbare feiten zijn. Opgemerkt wordt dat er wordt geïmpliceerd dat er een religieus aspect zou zijn aan het geweld.

Overigens heeft het stadhuis laten weten ook met andere geloofsgemeenschappen in overleg te willen treden, maar om praktische redenen met de moskeebesturen te willen beginnen.

Het is een bekend gegeven dat geweld tegen LHBTIQ+-personen overwegend komt van de kant van jongeren van Marokkaanse afkomst. Zie bijvoorbeeld: <https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/>

[2020/06/antihomogeweld-laurens-buijs.html](https://www.uva.nl/shared-content/faculteiten/nl/faculteit-der-maatschappij-en-gedragswetenschappen/nieuws/2020/06/antihomogeweld-laurens-buijs.html)

Het is dus wel begrijpelijk dat het gemeentebestuur graag zou zien dat vooral moskeeën/imams hun invloed ten goede aanwenden. Andere geloofsgemeenschappen kunnen in principe op dezelfde manier benaderd worden (hoeveel gewelddadige streng-christelijke jongeren zouden er in Amsterdam eigenlijk zijn?), maar wie zou men ter zake moeten aanspreken en een verklaring kunnen laten ondertekenen als het om extreem-rechts gaat? In de gemeenteraad is een debat over deze lastige materie aangevraagd. We zullen zien hoe de zaak zich verder ontwikkelt.

### ***Weg met de demonen!***

Trouw meldde op 16 oktober dat drie mensen die een demonenuitdrijving hebben ondergaan, pleiten voor een verbod van deze praktijk. De middeleeuwen zijn kennelijk nog steeds niet afgelopen... De perikelen van het drietal krijgen ruime aandacht. Ene Sarah (31) maakte ettelijke 'bevrijdings'sessies mee bij een Afrikaanse pinkstergemeente in Rotterdam. Zij werd steeds meer emotioneel gemanipuleerd. Drie keer werd zij overgehaald om voor haar genezing naar Afrika te gaan. Uiteindelijk heeft zij zich van de kerk los weten te maken. Marleen (37) kreeg met soortgelijke dingen te maken bij een pinkstergemeente in het oosten des lands. Zij vindt het een heel schadelijke praktijk. Bij Johan (36) werd de demon van homoseksualiteit (!) uitgedreven. Hij dacht zelf eerst dat het had gewerkt, maar kwam allengs tot het inzicht dat dat niet het geval was. Achteraf voelde de 'bevrijding' als een gevaarlijke hersenspoeling, waaraan hij psychische schade heeft overgehouden.

Een beetje teleurstellend is dat de schrijver van het artikel, Ruben Altena, niets aan het hele verhaal toevoegt. We kunnen natuurlijk ook zeggen dat hij de conclusie aan de lezer overlaat; voor vrijdenkers is die conclusie niet moeilijk te trekken. Het geloof in boze geesten is een van de oudste en meest verbreide vormen van geloof. Het christendom met zijn ene god heeft er geen eind aan gemaakt; bekend is het verhaal van Jezus die demonen uitdreef die vervolgens bezit namen van varkens (wat de Joden in Galilea met varkens moesten mag Joost weten). Deed iemand maar eens zijn best om het geloof in demonen uit te drijven! Om van ander geloof nog maar te zwijgen.

In Trouw van 8 maart ging het ook al over demonenuitdrijving. Dezelfde Ruben Altena vertelde daarin over bijeenkomsten met de Amerikaanse prediker (v) Kathryn Krick. De titel is al veelzeggend: "Spartelen, gillen en huilen bij de uitdrijving van demonen met predikster Kathryn Krick". Hiervoor kwamen duizenden mensen uit heel Europa naar de evangelische gemeente De Schuilplaats in Ede. Krick is gezalfd door niemand minder dan de zelfbenoemde profeet GeorDavie uit Tanzania en verzamelde in luttele jaren met internet-filmpjes miljoenen volgelingen. Zij voelt zich geroepen door God om als



van de Mensheid (*Voluntary Human Extinction Movement*)."

Gesteld wordt dat een geboorte nooit in het belang is van degene die wordt geboren en dat het leven een lijdensweg is die men opgedrongen krijgt, want niemand kiest ervoor om geboren te worden. Voor de hand liggend is ook het ecologische argument: laat de mensheid uitsterven om de aarde te redden.

Zo leer ik er steeds wat bij. Ik verwacht weinig animo voor het zich als hele mensheid onthouden van voortplanting (wat iets anders is dan de noodzakelijke geboortenbeperking); de discussie hierover zal wel een academische zaak blijven.

### **Nóg een nieuwe stroming?**

apostel demonen uit te drijven en wonderbaarlijke genezingen (ook van HIV, autisme, kanker etc., geen klein bier dus) te bewerkstelligen.

Naast meer bijzonderheden over de bijeenkomst laat Ruben in dit stuk de hoogleraar antropologie van religie Miranda Klaver van de Vrije Universiteit aan het woord, die wijst op de risico's van de praktijken van Krick. Mensen met psychische klachten of ernstige ziekten hebben een psychiater of arts nodig, in plaats van een demonenuitdrijving, zegt ze. "Het blijkt uit de praktijk dat dit soort denken enorme psychische schade kan aanrichten bij mensen. (...) De mensen die de scherven moeten oprapen na dit soort evenementen zijn hulpverleners en voorgangers van kerken die hier helemaal niet achter staan."

Ik vrees dat de kerken uiteindelijk toch zelf de broedplaatsen zijn voor dit soort geloof.

### **Een nieuwe stroming?**

De Rode Hoed in Amsterdam nodigde belangstellenden uit voor een avond op 31 oktober over Antinatalisme. Is dat een isme dat zich tegen kerstmis richt? Nee, het is een stroming die stelt dat het voor mensen moreel bezwaarlijk is om zich voort te planten. Dat idee hoor je wel vaker, maar dat het ook een stroming was, wist ik niet. Die stroming bestaat toch al lang. Wikipedia zegt: "Antinatalisme is een filosofische stroming die een negatieve waarde toekent aan geboorte, in tegenstelling tot natalisme. De term werd voorgesteld door denkers zoals Arthur Schopenhauer, Emil Cioran, Peter Wessel Zapffe en David Benatar. Gelijkaardige ideeën zijn te zien in een fragment van Aristoteles Eudemos "de wijsheid van Sile-nus" en besproken door Schopenhauer en Friedrich Nietzsche. Groepen die antinatalisme aanmoedigen zijn onder meer de Beweging ter [sic – RvE] Vrijwillig Uitsterven

Ergens op mijn pc-scherm kwam het woord antinihilisme voorbij en dat trok mijn aandacht. Atheïsten wordt wel eens nihilisme verweten en ik heb een vaag idee wat daarmee bedoeld wordt; het kan een onderwerp zijn om bij gelegenheid eens verder in te duiken. Iemand die dat als verwijt of beschuldiging uit, is daarmee vanzelf een antinihilist, zou ik denken. Zit er echter meer aan vast? Een artikel in *Filosofie Magazine* van september laat ons weten dat de tweelingbroers Arthur en Jarmo Berkhout, beiden filosoof, daar in 2015 een boek over geschreven hebben: *Anti-nihilisme. Engagement in de 21ste eeuw*. De broers worden in dit artikel geïnterviewd. Zij menen dat het met allerlei problemen in de maatschappij, die zij vooral in verband brengen met het neoliberalisme, sinds 2015 nog erger is geworden. Het neoliberalisme, waarin de staat het vrijemarktprincipe dominant maakt, zien ze als de laatste fase in het kapitalisme. De mensen zijn zonder het te beseffen overgeleverd aan het marktmechanisme. Een revolutionaire politiek is nodig om de mens zelf te laten beschikken over zijn arbeid. Het antinihilisme begint met bewustwording. Marx is voor de Berkhoutjes een van de belangrijkste filosofen.



Arthur en Jarmo Berkhout kijken uit naar de revolutie

Op basis van het artikel concludeer ik dat het antinihilisme, zoals door de tweeling bedoeld, geen nieuwe diepzinnige filosofische stroming is, maar een behoefte aan of streven naar revolutionaire veranderingen in de maatschappij. Wat daaruit voort zou moeten komen, wordt mij uit het stuk niet duidelijk. Dat er veranderingen wenselijk zijn, zal ik niet tegenspreken, maar ik zie het marxisme niet direct als oplossing voor onze problemen.

### **De heilsverwachting van PostNL**

PostNL meldde in september: "PostNL start met het plaatsen van pakketautomaten bij buurthuiskamers van het Leger des Heils. De samenwerking is een eerste initiatief vanuit het PostNL Bijzondere Momenten Fonds. Het fonds organiseert bijzondere momenten voor mensen die een steuntje in de rug kunnen gebruiken. De komende tijd worden de eerste acht pakketautomaten door PostNL bij buurthuiskamers van het Leger des Heils geplaatst. Buurtbewoners kunnen bij deze automaat hun pakketje ophalen of afgeven voor verzending. Thijs Kerckhoffs van het PostNL Bijzondere Momenten Fonds: "Die buurthuiskamer wordt zo meer bekend bij mensen in de buurt. Daarnaast ontvangt de buurthuiskamer voor ieder pakket een vergoeding.""

In juli werd al een samenwerking tussen PostNL en Q-Park bekendgemaakt over plaatsing van pakketautomaten in Haagse parkeergarages. De vraag rijst wanneer de kerken, synagogen en moskeeën aan de beurt zijn. Het is toch handig als je je pakketje kunt halen bij de dominee, pastoor, imam of rabbi? En het is prettig voor die geestelijken, als ze daar een vergoeding voor krijgen.

### **Bekeerde vrouwen leveren niks in**

In Trouw van 4 oktober vinden we een interview met de antropoloog Lieke Schrijvers (30) die zich voor haar promotie vijf jaar lang verdiepte in de werelden van vrijwillig bekeerde, overwegend witte Nederlandse vrouwen. Twee jaar daarvan deed zij veldonderzoek en volgde zij veertig vrouwen om inzicht te krijgen hoe het proces verliep en wat de consequenties waren voor opvattingen over mannen, vrouwen, seksualiteit en emancipatie. De vrouwen gingen veelal anders eten, een lang gewaad dragen en de rituelen van hun nieuwe geloof volgen, maar Schrijvers concludeerde dat zij niet kritiekloos religieuze ideeën over gender, seksualiteit en emancipatie overnamen.



CLW'ers bij de Rechtbank in Den Haag

Nou, dat is toch een troost, dat deze vrouwen zich wel overleverden aan een bekeerzuchtige en onderwerping verlangende religie en de daaraan verbonden wanen en rituelen en dat zij hun leven omgooiden, maar niet kritiekloos religieuze ideeën over gender, seksualiteit en emancipatie overnamen.

### **Je eigen einde regelen**

Voor de rechtbank in Den Haag begon op 10 oktober een zaak over het recht op eigen regie bij het levenseinde na een als voltooid beschouwd leven en hulp van anderen daarbij. Deze is tegen de Staat aangespannen door de Coöperatie Laatste Wil (CLW). De Staat zou in de visie van CLW de burgers van Nederland het recht op die regie onrechtmatig onthouden. CLW vindt dat de houding van de Nederlandse regering niet strookt met artikel 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens. Dat zegt onder meer dat "een ieder recht heeft op respect voor zijn privéleven" en dat "geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is".

Het punt is dat de Nederlandse Staat hulp bij zelfdoding strafbaar stelt en mensen die hun leven voltooid vinden de middelen onthoudt om het op de door hen gewenste manier te beëindigen. Volgens de organisatie lijden veel mensen onder het idee dat ze hun leven niet op een vrij gekozen wijze kunnen stoppen.

De landsadvocaten stelden hier onder meer tegenover dat goede bescherming van kwetsbare ouderen nodig is en dat hulp bij euthanasie onder voorwaarden al toegestaan is. De CLW'ers waren ontevreden met die reactie. De uitspraak wordt verwacht op 14 december.



## DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

**Harry Ansems** (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als docent rechten aan de Fontys Hogescholen.

**René van Elst** (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde sociologie en (deels) rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i.; donateur van Skepsis.

**Maarten Gorter** (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, studeert Staatsrecht en is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

**Anton van Hooff** (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte. Zijn nieuwste boek heet *Tirannenmoord, Van Caesar tot Hitler*.

**Enno Nuy** (Aerd 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

**Herman Reimes** (Beverwijk 1937) was als jongere een overtuigd christen fundamentalist. Ontkeerd tijdens zijn tewerkstelling in een psychiatrische inrichting (als gewetensbezwaarde dienstweigeraar). Werkzaam geweest als werktuigbouwkundig constructeur. Gaf na zijn veertigste regelmatig liederenrecitals als bariton. Als gepensioneerde ging hij schrijven over milieubehoud en religie en liet hij een vijftal boeken het licht zien, met als recentste *Realistisch omgaan met religie*.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

Allen hartelijk dank voor hun bijdrage(n)!



## AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
  - Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
  - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
  - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
  - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
  - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
  - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
  - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
  - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
  - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

**De Redactie**



# De Vrije Gedachte

## Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
  - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
  - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
  - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
  - menselijke waarde,
  - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
  - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

## Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via [info@devrijgedachte.nl](mailto:info@devrijgedachte.nl); voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.



Bezoek onze website  
[devrijgedachte.nl](http://devrijgedachte.nl)  
en onze Facebook-pagina  
'De Vrije Gedachte'



Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)



strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden